

**MINISTERIUM FÜR BILDUNG UND WISSENSCHAFT DER UKRAINE
NATIONALE BOHDAN-CHMELNYTZKYJ-UNIVERSITÄT
TSCHERKASSY**

Lehrwissenschaftliches Institut für Fremdsprachen
Lehrstuhl für Deutsche Philologie
014 Deutsche Sprache und Literatur

Lehrstuhlleiterin

Ovsienko L. O.

Dr. sc. philol.

(Datum, Unterschrift)

QUALIFIKATIONSARBEIT

Bildungsstufe «Master»

**LEXIK ZUR BEZEICHNUNG DER PARALINGUISTISCHEN
HANDLUNGEN: GENDER-ASPEKT**

Studentin Novikova Ruslana Ruslanivna, Gruppe 65

Wissenschaftliche Betreuerin Dz., Dr. sc. philol. Ganietschko, Veronika
Volodymyrivna

Tscherkassy – 2021

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

Навчально-науковий інститут іноземних мов

Кафедра німецької мови

Спеціальність 014 Середня освіта

Німецька мова і література

До захисту
допускаю завідувач
кафедри кандидат
філол. наук, доц.
Овсієнко Л.О.

(дата, підпис)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітнього ступеня "магістр"

**ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ПАРАЛІНГВІСТИЧНИХ ДІЙ:
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

Студентка групи 65, Новікова Руслана Русланівна _____

(підпис)

Науковий керівник канд. філол. наук, доц. Ганечко Вероніка Володимирівна

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ПАРАЛІНГВІСТИКА ТА ЗАСОБИ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ	7
1.1 Поняття «невербальне спілкування» та «паралінгвістика».....	7
1.2 Класифікація паралінгвістичних засобів.....	11
1.2.1 Фонаційні паралінгвістичні засоби.....	12
1.2.2 Кінесичні засоби спілкування.....	19
1.2.3 Інші види невербальних засобів спілкування.....	30
1.3 Методологічні засади дослідження невербальних засобів комунікації	32
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ	35
2.1 Поняття «гендер» та гендерна маркованість одиниць	35
2.1.1 Аналіз чоловічих та жіночих стереотипів та стильових відмінностей невербальної поведінки.....	37
2.2.1 Паравербальна комунікація.....	42
2.2.2 Кінесика.....	51
2.2.3 Тактильна поведінка.....	54
Висновки до розділу 2	59
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	63
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	68

ВСТУП

Кваліфікаційну роботу присвячено дослідженню лексики на позначення паралінгвістичних дій у гендерному аспекті.

Дослідження проблеми, пов'язаної з гендером, нині є досить актуальним. Гендерні дослідження мають міждисциплінарний характер, проте в лінгвістів особливий інтерес викликають роботи, присвячені взаєминам гендера й мови (Дж. Лакофф, А. Кириліна). Розгляд будь-якого феномена мови в гендерному аспекті, як справедливо зазначають дослідники, призводить до збільшення нових знань, внаслідок чого різні явища мови та мовлення можуть бути описані в новому ракурсі.

Теорія невербальної комунікації, розроблена в другій половині ХХ століття (А. Мейерабіан, Дж. Холл та ін.), останнім часом цікавить не тільки психологів, а й лінгвістів, оскільки компоненти невербальної комунікації можуть скорочувати вербальний текст, замінюючи слова і включати в діалог певні додаткові значення. Таким чином, компоненти невербальної комунікації є важливою частиною комунікативного акту, тому на їх вивченні зосередили увагу сучасні дослідники (Ф. Бацевич, Т. Крейдлін, О. Хнікіна та ін.). Останнім часом склалася окрема дисципліна – невербальна семіотика, предметом якої є невербальна поведінка та взаємодія людей. Водночас з'являється низка лінгвістичних робіт, в яких досліджується взаємодія вербальних і невербальних засобів комунікації (Л. Солощук, М. Пентилюк та ін.).

Актуальність дослідження визначається специфікою невербальної поведінки адресата, яка детермінується різними способами комунікації мовця/адресата, враховуючи фактор адресата в гендерному аспекті, що дає можливість проаналізувати використання невербальних елементів учасників спілкування різної статі. Дослідження питань такого характеру робить вагомий внесок у розвиток теорії невербальної комунікації, зокрема щодо

питання впливу вербальної та невербальної поведінки людини на іншого комуніканта.

Мета роботи полягає у виявленні гендерних переважень використання невербальних компонентів комунікації шляхом розгляду реагуючої поведінки адресата (чоловіків/жінок) у різних типах комунікативних ситуацій. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення низки **завдань**:

- провести теоретичний аналіз поняття гендеру та проблеми невербального спілкування в гендерному контексті;
- виявити систему засобів невербального спілкування чоловіків та жінок;
- описати елементи невербальної поведінки, використовуючи фрагменти художніх текстів німецькою мовою.

Об'єктом дослідження є лексика на позначення невербальних компонентів комунікації.

Предметом дослідження є гендерні особливості невербальної комунікації, виражені у фрагментах німецькомовних текстів.

Матеріалом дослідження є 121 фрагмент вживання лексики невербальних дій, виокремлених шляхом суцільної вибірки з німецькомовних художніх текстів.

Головним **методом** дослідження фрагментів німецькомовних текстів є лінгвістичний аналіз, який дозволяє отримати інформацію про те, яку роль відіграє гендер (соціокультурна стать) під час спілкування; які поведінкові норми, що властиві чоловікам та жінкам, фіксуються в художніх текстах; як змінюється уявлення про гендерні норми, про чоловічість та жіночість в часі; які стильові норми можуть відноситися переважно до жіночих та чоловічих. Допоміжною методикою також є описовий та порівняльний аналізи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше гендерний аспект розглядається саме в контексті паралінгвістики в

парадигмі лінгвогендерного підходу на основі художніх текстів німецькою мовою.

Теоретичне значення наукової розвідки полягає у подальшому дослідженні лексики на позначення невербальної поведінки комунікантів різної статі.

Практичне значення зумовлене можливістю використання її основних положень у теоретичному курсі паралінгвістики. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці спецкурсів із гендерної лінгвістики, гендерної психології, міжкультурної комунікації, невербальної семіотики тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати обговорювалися на науковій конференції XXII Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Родзинка» (Черкаси, 2021р.), а також на засіданнях кафедри німецької філології ННІ іноземних мов Черкаського національного університету.

Публікації. Результати та основні положення дослідження висвітлено в тезах збірника матеріалів XXIII наукової конференції молодих учених «Родзинка – 2021», а також в одній науковій статті збірника категорії В «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка». Загальний обсяг публікації – 5 др. арк.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох основних розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списків використаної та ілюстративної літератури та списку фактичного матеріалу.

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми роботи, визначається мета та завдання дослідження, встановлюється його об'єкт і предмет, фактичний матеріал та застосовані методи аналізу, описується новизна, теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі** «Паралінгвістика та засоби невербального спілкування» викладено основні проблеми теорії паралінгвістики, а також охарактеризовано класифікацію елементів невербального спілкування. У процесі дослідження було виділено та описано основні методи та принципи, на яких ґрунтується невербальна комунікація.

Другий розділ «Невербальне спілкування чоловіків та жінок: порівняльний аналіз» присвячено визначенню елементів невербального спілкування чоловіків та жінок, а також порівняльному аналізу фрагментів художніх текстів німецькою мовою.

У **висновках** узагальнюються основні теоретичні положення і практичні результати кваліфікаційної роботи, окреслюються перспективи подальших досліджень.

РОЗДІЛ 1

ПАРАЛІНГВІСТИКА ТА ЗАСОБИ НЕВЕРБАЛЬНОГО СПІЛКУВАННЯ

1.1 Поняття «невербальне спілкування» та «паралінгвістика»

Соціальний статус людини визначається здатністю до спілкування та взаємодії, тобто тісною комунікацією в навколишньому середовищі. Мова – це інструмент, за допомогою якого здійснюється обмін інформацією, висловлення власної волі, бажань тощо. Очевидно, що первинна мовна функція – вираження людської думки. Але це не означає, що комунікація обмежується «лише звуковою матеріальною оболочкою» та є ізольованою «від всіх умов, за допомогою яких складається ситуація безпосереднього спілкування» [26, с. 4].

На думку В. П. Терпіна, комунікація в широкому розумінні складає систему, в межах якої здійснюється не тільки взаємодія індивідумів, а й процес взаємодії, його способи тобто це спілкування й організація спільної діяльності людей [48, с. 10].

Досліджуючи різні види комунікації, можна зробити висновок, що як позитивний, так і негативний результат комунікації залежить в більшій мірі саме від засобів та способів передачі інформації. Міжособистісна комунікація поділяється на два види: невербальний, що є найдавнішою, та вербальний, який вважають продуктивним та універсальним інструментом людського спілкування. Вивчення процесу комунікації забезпечує «плідні» результати за умови, коли вербальна поведінка людини та невербальні засоби комунікації досліджуються у тісному взаємозв'язку, адже передача будь-якої інформації здійснюється за допомогою лінгвістичних та паралінгвістичних засобів.

Вербальне спілкування є основним шляхом комунікації та здійснюється за допомогою мовних засобів. Воно може відтворюватися як в усній, так і в письмовій формі.

На противагу вербальній, невербальна комунікація не передбачає використання вербальних засобів; тобто, це обмін інформацією без використання слів (усних і письмових). Головним знаряддям немовної комунікації слугує тіло людини та певна ситуація, під час якої реалізуючи власні наміри люди «нерідко вдаються до парамовних, або паралінгвістичних одиниць», тобто тих, що наближені до мови. Часто їх називають невербалікою чи «мовою» тіла [49, с. 158].

Невербальне спілкування часто слугує засобом для репрезентації особистістю свого «Я», міжособистісного впливу та регуляції стосунків, створює образ партнера по спілкуванню, а також відіграє важливу роль в уточненні та випередженні вербального повідомлення. Доктор психологічних наук Лабунська Віра Олександрівна детермінує невербальну комунікацію наступним чином: «Невербальна комунікація – це система символів, знаків, які використовують для передачі повідомлення і призначені для більш повного його розуміння, яка в деякій мірі незалежна від психологічних та соціально-психологічних якостей особистості, яка має достатньо чітке коло значень і може бути описаною як специфічна знакова система [31, с. 34-35]. Науковими дослідженнями доведено, що комунікація невербальними засобами складає від 40 до 80% від всього процесу спілкування (9). Звідси 55% повідомлень сприймається через вираз обличчя, позу, жести, а 38% – за допомогою інтонації та модуляції голосу [37, с. 67].

Оскільки невербальні компоненти виступають важливими носіями інформації, дослідники відносять їх до найважливіших складових комунікації. Хоча основним засобом для кодування наших ідей, думок, призначених до передачі, є вербальні символи (слова), ми використовуємо і невербальні елементи для їх трансляції. Невербаліка здебільшого проявляється несвідомо, на відміну від вербальної комунікації, яка піддається

осмисленню та контролю. Невербальне спілкування має здатність не тільки підсилювати зміст вербального повідомлення, а й навіть замінювати зміст слів та несе більш правдиву інформацію.

Таким чином, система людського спілкування – це складна цілісність, що включає канали невербальної та вербальної комунікації. При цьому в різних ситуаціях ці канали взаємодіють різними способами. Загалом ця комбінаторика зводиться до наступного:

- повторення: невербальна комунікація дублює те, що вже було передано вербально;
- контрадикція: невербальна поведінка протирічить вербальній поведінці;
- субституція: невербальна поведінка заміщує вербальні засоби передачі повідомлення;
- доповнення: невербальна поведінка модифікує або розвиває вербальне повідомлення;
- акцентування: невербальна поведінка може робити акцент на окремі частини вербального повідомлення подібно до того, як підкреслення слів під час письма слугує їх виділенню;
- регулювання: невербальна поведінка використовується для того, щоб регулювати комунікативний потік між індивідами, що взаємодіють один з одним [43, с. 15–16].

Невербальна комунікація досить часто виступає не тільки підсиленням, а й ослабленням семантичного значення слова. Такі спостереження знаходяться в центрі так званого лінгвоцентризму, що передбачає вивчення людського мовлення. Вважається, що основоположником лінгвоцентризму є відомий лінгвіст Е. Бенвеніст, який зазначає: «...всі інші системи комунікації – графічні, жестові, візуальні та ін. – є похідними від мови і передбачають її існування» [52, с. 58–68].

Люди по-різному реагують на невербальні сигнали. Вважається, що саме жінки більш схильні до сприймання та інтуїтивного кодування інформації через невербаліку, ніж чоловіки. Цій здатності передусім сприяє спілкування матері з дитиною, оскільки перші роки після народження дитини воно здійснюється саме за допомогою невербальних сигналів. Ці сигнали з'являються першими та стають основою подальшого розвитку дитини [33, с. 58].

Невербальні засоби є джерелом для дослідження науки паралінгвістики. Ця мовознавча дисципліна, що вивчає фактори, які супроводжують мовне спілкування та беруть участь у передачі інформації, є доволі молодою мовознавчою дисципліною, яка як окрема галузь розвинулася у 50-ті роки ХХ століття. При цьому не слід забувати, що різні тілесні рухи, жести та міміка виникли з появою людства.

Невербальні сигнали (як довільні, так і мимовільні), як доцільна реакція в ситуаціях захисту (відторгнення), нападу (завоювання чи привласнення), сконцентрованість (очікування) на початку були окремим самостійним засобом комунікації. Проте вже після розвитку членороздільної мови невербальні засоби використовувалися на рівні з вербальним спілкуванням. Науковці встановили, що невербальні засоби комунікації мають два початки: біологічний процес еволюції та культура [44, с. 126].

Паралінгвістичні явища ще в 1930-х рр. привернули увагу мовознавця Миколу Володимировича Юшмана, про що він зазначає в роботі «Екстранормальная фонетика». Проте термін «паралінгвістика» був запропонований наприкінці 1940-х рр. американським лінгвістом А. Хіллом та був зорієнтований на зв'язок спостережуваних явищ із мовою [53, с. 21].

Термін «паралінгвістика» походить від грецького слова «*παρά*» та перекладається як «біля», тобто «білямовна». Отже, паралінгвістика – це розділ мовознавства, предметом вивчення якої є невербальні (немовні) засоби, що виступають складовою мовного повідомлення, і на рівні вербальних засобів передають смислову інформацію.

1.2 Класифікація паралінгвістичних засобів

На думку А. І. Смирницького до паралінгвістичних засобів повинні бути віднесені лише ті функціонально виправдані прояви фізичного стану комуніканта, які необхідні для заповнення пробілів вербальної комунікації, тобто це функціональний компонент мовленнєвої діяльності, релевантний для кожного певного процесу спілкування.

Класифікація Е. М. Верещагіна пов'язана з інформативною функцією паралінгвістичних засобів. Також дана класифікація пов'язана з психологічною характеристикою походження паралінгвістичних засобів. Автор виділяє наступні види паралінгвістичних засобів:

- 1) супроводжуюче мовлення, яке не має комунікативного навантаження;
- 2) замінює мовлення, яке містить інформацію [15, с. 39].

І. Н. Горелов вважає, що за своєю фізичною природою невербальні компоненти можуть бути розподілені за наступною класифікацією:

- 1) фонаційні;
- 2) міміко-жествові та пантонімічні;
- 3) змішані [19, с. 48].

Згідно з класифікацією П. Екмана та У. Фрізена, невербальні засоби поділяються на групи наступним чином:

- 1) емблеми – жести, здатні передавати поняття (значення) і цією здатністю можуть прирівнюватися по функції до слова;
- 2) ілюстратори – рухи, які доповнюють те, що виражено вербально;
- 3) регулятори – рухи, які допомагають контролювати, регулювати те, що виражено вербально;
- 4) афективи – невербальні засоби, які відображають стан комуніканта;

5) адаптори – рухи, які спрямовані на догляд за собою [21, с. 39].

Але найпопулярнішою та найвживанішою класифікацією паралінгвістичних засобів є класифікація Г. В. Колшанського. Він виділяє наступні види паралінгвістичних засобів:

- 1) фонаційні;
- 2) кінесичні;
- 3) графічні [26, с. 32].

1.2.1 Фонаційні паралінгвістичні засоби

Розглянемо перший вид паралінгвістичних засобів – фонації. Фонація походить з грецької мови «*rhōnē*» і означає звук, голос. У лінгвістиці фонації розуміють як «звукоутворення, спільну роботу всіх органів мовлення під час виробництва звуків мови», саме звучання мови, а також якість звуку мови [32, с. 10].

Фонація як явище в цілому фізичне, пов'язане з усіма властивостями голосового апарату, виявляє ті ознаки, які властиві перш за все суб'єкту, що бере участь в процесі комунікації, як фізичному індивіду. Загальні фонаційні ознаки, такі як сила голосу, обертони, дикція та ін., за своєю природою пов'язані з фізіологічними особливостями суб'єкта та залежні від його психологічного стану, завжди супроводжують мовленнєву артикуляцію та виступають в ролі зовнішнього показника фізичного стану суб'єкта [43, с. 57].

Фонаційні засоби спілкування достатньо точно повідомляють про стан людини, про її хвилювання, самопочуття та навіть темперамент і риси характеру.

Фонаційні засоби поділяються на дві групи: лінгвістичні (мовні) та паралінгвістичні (просодика).

До лінгвістичної фонації належать звуки мови, з яких складаються слова, інтонації, наголоси та логічні паузи.

До паралінгвістичних фонацій відносяться такі паралінгвістичні засоби, як вокальні дані голосу, діапазон, тембр та сила голосу (гучність), дикція, мелодика (рух тону), характеристики (екстралінгвістична фонація), заповнювачі пауз, мовні жести, темп мовлення, артикуляція звуків та інтонаційні відхилення, тобто це індивідуальна психічна та фізіологічна особливість мовленнєвого звучання.

Розглянемо детальніше засоби цього типу фонації.

1. Екстралінгвістика чи так звані характеристики, тобто звукові вставки, які не входять в звукову систему, але доповнюють, заміщують, передбачують вербальне мовлення, та відображають емоційний стан мовця. До засобів екстралінгвістики відносяться:
 - специфічні звуки, що виникають під час спілкування, такі як сміх, плач, зітхання, мугикання, запинки та ін.
 - нульові звуки: паузи;
 - розділові звуки: кашель;
 - звуки назалізації: «*Hehehe!*» [13, с. 73]
2. Тембр мовлення – це індивідуально-особистісна специфіка голосу, який надає мовленню неперевершеного звучання та емоційно-експресивні відтінки. Ви можете людину впізнати за тембром голосу, навіть не бачивши її, оскільки це виступає в ролі своєрідного розпізнавального знаку. Надто важко надати повну характеристику індивідуального тембру, але його цілком можливо охарактеризувати за яскравою ознакою голосу: дзвінкий голос, скрипучий, голосний та ін. Хоча за наявності достатнього досвіду та уваги аналізуючи тембр голосу, є вирогідність отримати інформацію про співрозмовника.
3. Сила (гучність) голосу – це менш індивідуальна величина голосу, в більшій мірі залежна від ситуації. Хоча не варто ототожнювати ці два терміни («сила» і «гучність»). Сила голосу – це об'єктивна величина, що вимірюється в децибелах. Сила звуку залежить від амплітуди

коливань голосових зв'язків, рівня їх напруженості та діяльності резонаторів.

Сила голосу в людей різна. В одних людей сильний голос, який здатний витримувати великі мовленнєві навантаження. В інших людей слабкий, тихий голос, невдале використання якого за умов підвищення навантаження може спричинити формування різних функціональних захворювань органів.

В свою чергу, гучність залежить від сили. Гучність голосу – це суб'єктивне розуміння, оскільки пов'язано із сприйняттям звуку. Гучність голосу – це скерована якість, яку можна змінювати залежно від комунікативної ситуації, тобто від того, де спілкуєшся, з ким, на якій відстані. Також гучність голосу залежить від мети, з якою люди починають спілкування. Гнучка зміна гучності голосу – це засіб для досягнення виразності та різноманіття мовлення. Хоча варто відзначити, що не завжди гучність буде сприяти чіткості мовлення для сприйняття інших людей. Мовлення краще сприймається слухачем завдяки правильно підібраному темпу, доречним паузам та розробленій артикуляції.

Також говорячи про голос, можна розглянути його властивості та складові: висота, ритм, логічний наголос, мовленнєве дихання, дикція та фонематичні процеси.

Висота голосу – це фізіологічна властивість голосу, що керується напругою голосових складок та частотою їх коливання, що є важливим засобом під час передачі емоційної та смислової інформації. Висота звуку – це частота руху голосових складок за секунду. Чим частіше здійснюються коливання складок та повітря, тим більш високий звук ми чуємо. Варто також зазначити, що стать людини також є основним визначальним моментом для висоти голосу, а точніше гормональний фон організму. Організм людини з віком змінюється, тому висота голосу може також змінитися.

Найкращий спосіб розгледіти висоту голосу через помилки, які допускають промовці під час виступу. До прикладу, мовлення на однаковій висоті справляє враження монотонності. Щоб уникнути цього, доречно

використовувати різну висоту голосу, тони, різні мелодичні малюнки (форми інтонації). Варто пам'ятати, що занадто високий тон виникає через роздратування, збудження і навіть сором'язливість та нестачу дихання. Наприклад, *Blick geriet ins Wanken, und mit gesenktem Blick widmete sie sich wieder dem Lenken. «Das könnte seine Neugier erklären», bemerkte Hall ruhig. Da... daran habe ich nicht gedacht.» Ihr Blick war von ihm abgewandt, dafür sah er die rosige Wärme auf ihren Wangen. Nach einer Pause machte er wieder eine Bemerkung, «Wie schade, so einen herrlichen Sonnenuntergang mit einer Unwahrhaftigkeit zu entweihen.» «Du Mimose!», rief sie, doch die Art, wie sie es sagte, machte die Beschimpfung zum Liebesbeweis.* В даному прикладі ми бачимо, що голос героїні змінився, оскільки вона соромилася свого співрозмовника.

За умови відсутності у комуніканта наснаги, захоплення предметом мовлення, чи він відрізняється також сором'язливістю, то в даній ситуації можна спостерігати переважно низький тон.

Над цими помилками потрібно працювати. Наприклад, щоб уникнути підвищеного тону, не потрібно занадто хвилюватися перед виступом, уникати конфлікти та суперечки, не давати волю емоціям. При боротьбі з низьким тоном варто виробляти в собі сміливість, накопичувати знання, розвивати в собі інтерес до вивчення нового та тренувати своє мовлення [47, с. 149].

Ритм – це повторення сумірних та чуттєво відчутних одиниць. Важливу роль в основі організації ритму мовлення відіграє природній ритм. Що характеризує діяльність організму людини, особливо її дихання. Оскільки процес дихання відносно ритмічний, то мовлення буде також ритмічним. Наша необхідність періодично вдихати та видихати впливає на зупинки голосу, тобто паузи, що розділяють наше мовлення на одиниці. Керуючись цим, можна зробити висновок, що одиниці мовленнєвого ритму являють слово чи групу слів, які розділені від наступних за допомогою пауз.

Мовленнєве дихання – це джерело утворення звуків, основа мовлення. Мовленнєве дихання забезпечує утворення голосу, коректне засвоєння звуків, воно може змінити силу звучання, допомагає дотримуватись пауз, змінювати гучність, використовувати мовленнєву мелодику та підтримувати плавність мовлення.

Також варто зазначити такий термін, як «заповнювачі пауз». В німецькій мові їх також називають «Sprachfüller». До таких заповнювачів відносять наступні слова:

- «*ähm*», «*mm-hmm*», «*ummm*», «*ueach*» – це найпоширеніші та типові заповнювачі пауз, якими користуються під час «болісного пошуку» відповідних слів [6, с. 66].

- «*also*», «*so*» - найпопулярніший заповнювач пауз в мові. Вони не має особливого змісту, але допомагають справити враження, що ви не забули щось, але розмірковуєте, наприклад, як краще виразити свою думку. Крім цього, «*so*» використовується для вираження сумніву та для виправлення чужих слів, чи позначення кінця бесіди;

- «*na ja*», «*na klar*», «*na gut*» - також можна використовувати, коли хочете створити враження, що ви задумалися над тим, як краще сформулювати ідею.

Логічний наголос (смісловий наголос) – це наголошення найбільш значимого слова для надання реченню більш точного сенсу.

Дикція – це чіткість, розбірливість та виразність мовлення. Чиста та чітка вимова залежать від коректної роботи артикуляційного апарату: гортані, нижньої щелепи, язика, піднебіння та губ.

У фонематичних процесах можна виокремити три складових:

а) Фонематичний слух. Це вміння розпізнавати звуки рідної мови.

б) Фонематичне сприйняття. Це звуковий аналіз та синтез, який формується в основі засвоєння процесом навчання грамоті. Фонематичний аналіз – це вміння розбивати слова на звуки, а синтез – поєднання звуків в одне слово.

в) Фонематична уява. Ця здатність втілювати фонематичний аналіз в розумовому плані, ґрунтуючись на уяві.

Темп мовлення – це швидкість вимови елементів мовлення (звуків, складів та слів). Темп мовлення залежить від індивідуальних рис мовця, особливостей емоційного стану та ситуації спілкування і стилю вимови. Окрім цього, вчені зазначають, що темп обумовлений перш за все психофізіологічними особливостями людини, тобто одні говорять більш швидко, а інші, навпаки, швидко. Темп мовлення виконує наступні функції:

- комунікативну, тобто є засобом виділення важливої інформації;
- експресивну, з метою вираження почуттів та емоцій;
- стилістичну, для вираження відношень між партнерами;
- синтаксичну, для оформлення цілісності повідомлення.

Темп мовлення вимірюється:

- кількістю елементів мовлення, які промовляють за одиницю часу;
- середньою тривалістю елемента.

Зниження темпу мовлення досягається переважно за рахунок збільшення тривалості голосних, в той час як підвищення темпу відбувається за рахунок скорочення тривалості як голосних, так і приголосних.

Якщо людина уповільнює свій темп мовлення, це означає, що вона підкреслює важливість, вагомість свого повідомлення. Та навпаки, прискорюючи своє мовлення, людина виражає другорядність повідомлення. Правильне співвідношення основних процесів, які відбуваються в корі головного мозку – збудження та гальмування — є важливою умовою для нормального темпу.

Мелодика – це інтонаційний малюнок повідомлення, зміна та рух тону протягом мовлення.

Тон – це фізична властивість звуку, яка обумовлена частотою ритмічних коливань та напруженістю голосових зв'язків. Тон відображає почуття, які відчуває мовець під час передачі інформації. В цій ситуації від висоти голосу залежить враження, яке складається у слухачів по відношенню до мовця.

Високий тон голосу здебільшого називають істеричним. Це відбувається через те, що голос зривається у фальцет від сильного збудження чи страху. Низький тон символізує гідність і силу.

Інтонація (лат. *intonare* – голосно вимовляти) – це ритміко-мелодичний бік мовлення, що слугує засобом вираження синтаксичних значень та емоційно-експресивного забарвлення. Функції інтонації:

- розрізняє комунікативні типи висловлювань – спонукання, запитання, вигуки, розповідь, імплікація ««*Blödsinn!*», *rief Hall aus*»;
- розрізняє частини висловлювань згідно з їхньою змістовою важливістю;
- об'єднує висловлювання в єдине ціле, одночасно розчленовуючи його на ритмічні групи та синтагми;
- виражає чітко певні емоції;
- розкриває підтекст висловлювання;
- характеризує мовця та ситуацію спілкування.

Завдяки артикуляції та голосу відбувається не тільки продукування мови, а й втілення в ній характеристик, які властиві суб'єкту, що бере участь в комунікації, з його психофізичним станом. Фонація поєднує як індивідуальні якості мови кожної людини (як-от тембр голосу, дикція), а й фонематичні, тобто тільки мовні властивості. Згадані вище фізичні дні голосу (тембр, дикція, манера спілкування, сила голосу, інтонація) містять у собі інформацію, з якої слухач може зробити висновки про співрозмовника, ґрунтуючись на особистому досвіді та знанні психології людини, навіть за умови, що вони не знайомі. Але цю інформацію ми дізнаємося, завдяки власним спостереженням та характеристиці голосу. Якщо оперуватися тільки цими даними, буде недоцільним вважати фізичні властивості голосу складовою паралінгвістичних засобів спілкування.

Потрібно розмежовувати суто лінгвістичні особливості фонаційних засобів від тих, які доповнюють процес мовоутворення та належать до

немовної інформації. Г. В. Колшанський виділяє 4 аспекти розгляду фонації в межах лінгвістичних та нелінгвістичних явищ.

По-перше, суто лінгвістичним є аспект, який пов'язаний із вивченням артикуляції мовних одиниць.

По-друге, до сфери лінгвістики також належить аспект, предметом вивчення якого є інтонація та фразовий наголос.

По-третє, аспект, який досліджує артикуляцію в розрізі «просодичної ознаки, що виявляє загальні умови комунікації». Таку систему розглядають нарівні з підсистемою жестів, міміки, яка передає «фонаційний стереотип надфразового характеру». Цей аспект можна також розглядати як паралінгвістичні функції фонаційних можливостей людини.

По-четверте, дослідження фонації як психофізичного явища. В цьому випадку фонація не стосується мовної артикуляції і пов'язана з особливостями голосу, несе інформацію тільки про психофізичний стан людини, як-от роздратування, здивування, біль тощо. Такі явища можуть також функціонувати незалежно від наповнюваності висловлювання, а тому в такому разі не належать до сфери паралінгвістики [50, с. 43–44].

1.2.2 Кінесичні засоби спілкування

Кінесика (грец. *kinesis* – рух) – наука, що вивчає сукупність рухів тіла (жести та міміка), що беруть участь під час спілкування та є додатковими виражаючими засобами, за винятком рухів мовленнєвого апарату. В сучасній німецькомовній літературі можна зустріти термін «*Körpersprache*», що вживається для позначення жестів і мімічних проявів.

Кін – найменша одиниця руху людського тіла, аналізуючи яку можна інтерпретувати повідомлення, які передаються через жести та інші рухи. Поведінка людини складається з кінем так само, як людське мовлення з послідовності слів, речень та фраз. З кінем утворюються кінеморфи (щось подібне до фраз). Кінесика включає рухи, які сприймаються завдяки зору, що

виконують регулятивну функцію в спілкуванні. Це не тільки рухи обличчя та тіла, але й оформлення зовнішності, хода, почерк та ін. елементи кінесици мають як фізіологічне походження, так і соціокультурне.

Особливість мови тіла, міміки, полягає в тому, що вона відображається завдяки імпульсам нашої свідомості, до того ж їх неможливо підробити. Це дозволяє довіряти мові тіла більше, ніж звичайній, словесній.

Кінесика вивчає відображення поведінки людини в її невербальних проявах, до яких відносяться:

Міміка

Міміка – це вираз обличчя, рухи м'язів обличчя, під час яких людина виявляє власні відчуття, хвилювання, почуття, настрої, емоції та інші якості. Міміка пов'язана з розповсюдженням інтенсивного процесу збудження на зону кори головного мозку, що відповідає за рух – звідси її мимовільний характер. При цьому відбувається відповідне збудження всієї симпатичної системи [45, с. 15].

За великим рахунком початок наукового вивчення кінесици був закладений Ч. Дарвіним, який фундаментально дослідив питання про зв'язок між походженням мови та розвитком жестів та міміки. У людини та тварини немало мімічних виразів – міміка страху, переляку, тривожності та ін. Проте людина має специфічні почуття та їхні мімічні вирази – стан натхнення, захоплення, співчуття, ентузіазму та ін. Багато виразних засобів людини розвивались з рухів, які в тваринному світі мали адаптивне та пристосувальне значення. Так, вираження ненависті у людини філогенетично пов'язано з підняттям верхньої губи і має схожість з оскалом іклів у тварин, які готуються до боротьби.

Мімічні рухи поділяються на:

- 1) міміку агресивно-наступну – гнів, злість, жорстокість та ін.;
- 2) активно-оборонну – відраза, зневага, ненависть та ін.;
- 3) пасивно-оборонну – покірність, приниження та ін.;
- 4) міміку орієнтовно-дослідницької спрямованості;

- 5) міміку агресивно-наступну – гнів, злість, жорстокість та ін.;
- 6) міміку задоволення-незадоволення, наприклад, радість чи щастя, сум чи прикрість;
- 7) масковані вирази – міміка приховування істини, двозначності, нечесності та ін.
- 8) наслідувальні мімічні вирази.

Але одним з найбільш важливих елементів міміки є погляд. Під час спілкування погляди людей виконують функцію синхронізації – ритміка поглядів утворює певне русло спілкування. До цього ж комунікант менше дивиться на партнера, ніж слухач. Але приблизно за секунду до закінчення окремого мовленнєвого блоку мовець переводить погляд на обличчя слухача, начебто подаючи сигнал про його чергу говорити та оцінювати враження, яке справив мовець. Партнер, який взяв слово, в свою чергу відводить очі, заглиблюючись в свої думки. Слухач подає очима сигнали свого ставлення до змісту висловлювань мовця – це можуть бути схвалення чи осуд, радість чи сум, захоплення та гнів. Очі відображають всю гаму людських почуттів. І не тільки очі, але й навколоочна область: *Dragomiloff machte eine feierliche Pause, und in seinen hellblauen Augen glomm ein triumphierendes Licht auf.*

Існують різні види контактів очей:

1. «Відсутній погляд» означає сконцентроване мислення.
2. Людина переводить погляд з співбесідника на оточуючі предмети або на стелю. Це означає пониження інтересу до бесіди: «*Sie sind also Ivan Dragomiloff?*» und wieder zurück auf den farblosen Blonden mit dem schwarzen Käppchen zu lenken, der sich nicht extra erhoben hatte, um ihn zu begrüßen.
3. Пильний погляд. Ознака ворожого ставлення та бажання домінувати: *Grunya war plötzlich sehr mit dem Lenken des Wagens beschäftigt. «Was?», fragte sie. Als Antwort legte Hall die Hand auf die ihre am Lenkrad. Sie schaute ihm einen Moment lang mit kühner Eindringlichkeit in die*

Augen. Dann überkam sie eine ver-räterische Röte, der feste Blick geriet ins Wanken, und mit gesenktem Blick widmete sie sich wieder dem Lenken.

4. «Бігаючий» погляд, тобто співрозмовник то відводить погляд, то знову спрямовує на співбесідника. Це ознака незгоди та недовіри.

Пантоміміка

Пантоміміка – рух всього тіла. Це відображається в жестах, ході, поставі та позах людини. Вони є результатом психічного стану кожної людини та являють собою зовнішні прояви внутрішніх відчуттів (переляк, біль, задоволення та ін.). За їхньої допомоги також виражаються складні інтелектуальні процеси. Найбільш інформативними засобами пантоміміки є жести та пози [42, с. 15].

Жести – рухи тіла, найчастіше за все рукою (руками), що супроводжують чи замінюють слова індивіда, що їх використовує: *Doch Winter Hall wedelte ungeduldig mit der Hand.* Жести слугують для уточнення мовленнєвого спілкування. Більша частина жестів обумовлена, вони є символами та носять договірний характер. Також важливо враховувати, що в різних культурах один і той самий жест може тлумачитися по-різному [16, с. 11].

Деякі жести надають додаткову до вербальної інформацію. Наприклад:

- 1) психічний стан партнера;
- 2) його ставлення до учасників контакту та питання, що обговорюється;
- 3) бажань, що виражаються без слів або ж зупинені свідомістю (тобто ідеомоторика: захотів встати, але тільки припіднявся);
- 4) команди, що не ввійшли до тексту – те, що залишилося на думці – рефлекторний багаж розрахунків, що виражений в загальній символічній формі;
- 5) як правило, жести виражають відношення не до будь-якої, а до емоційно вагомої інформації;
- 6) зазвичай спочатку з'являється жест, а потім формується висновок, тобто можна передбачити характер висновку [8, с. 56].

Жести можна розділити на 5 груп:

1. Жести-ілюстратори – описово-зображувальні та виражаючі жести, які супроводжують мовлення та поза мовленнєвого контексту втрачають сенс. За допомогою цих жестів мовець намагається більш глибоко розкрити сенс висловлювання, вони супроводжують триваючу в даний момент розмову, розкриваючи більш детально її зміст. Ці жести в повідомленні можуть бути:

- a) вказівні. Наприклад, накази «Відкрий те вікно», «Цю книжку не бери, візьми ту», що завжди супроводжуються жестом «Вказівний перст»;
- b) піктографи, тобто образні картини зображення («ось такого розміру та конфігурації»);
- c) кінетографи – рухи тілом;
- d) жести-«біти» (жести-«відмашки»);
- e) ідеографи, тобто своєрідні рухи руками, що поєднують уявні предмети разом.

2. Жести-регулятори – це жести, які виражають ставлення мовця до чогось. Вони виражають заборону, прохання, вимогу, жаль, дозвіл, намір контакту. Також це можуть бути жести схвалення та несхвалення, згоди і незгоди, вдячності, жести, що виражають співчуття, жести підбадьорення. До цієї групи відносять посмішку, поцілунок, кивок, рукостискання: *Hall nickte unmissverständlich*. Зазвичай жест згоди виражається кивком голови: *Dragomiloff gähnte, als sie sich die Hand gaben. «Ich wünschte, Sie würden es sich noch einmal überlegen», drängte der andere. Doch Dragomiloff gähnte erneut, schüttelte den Kopf und brachte seinen Gast zur Tür.*

3. Жести-емблеми або символи – це своєрідні замітники слів чи фраз або понять в процесі спілкування. До них, наприклад, можна віднести достатньо розповсюджений на сьогодні в багатьох країнах американський символ «ОК», що означає «все добре».

4. Жести-адаптори або маніпулятори – допомагають нашому тілу адаптуватися в середовищі, що нас оточує. Це можуть бути почісування,

посмикування підд'оргування окремих частин тіла, дотики партнера, перебирання окремих предметів, що знаходяться під рукою (олівець, гудзик та ін.). Вони проявляються в стресових ситуаціях, хвилювання, стають першими ознаками, що людина нервується чи переживає.

5. Жести-афектори – жести, які виражають певні емоції за допомогою рухів тіла і м'язів обличчя. Існують також мікрожести: рухи очей, почервоніння щік, збільшена кількість кліпань очима за хвилину, посмикування губ та ін. Лінгвіст М. Кей у своїх роботах розрізняє у межах вивчення кінесици три великі розділи:

Прекінесика – розділ, що вивчає аналіз фізіології, будову жестових рухів тощо.

Мікрокінесика – займається дослідженням мінімальних одиниць мови жестів і їх об'єднання до більш великих класів.

Мікрокінеска або соціокінесика – вивчає функціонування рухів у соціальних контекстах, тобто там, де умови їх використання чітко визначені. Також проводить дослідження, пов'язані з побудовою невербальних мовних актів [4, с. 47– 49]. Ця група пов'язана з невербальною і паралінгвістичною функцією кінесици.

У процесі спілкування часто виникають наступні види жестів:

- жести оцінки – почісування підборіддя; витягнутий вказівний палець вздовж щоки; підняття та проходжування та ін.;
- жести впевненості – з'єднання пальців в купол піраміди, розгойдування на стільці;
- жести знервованості та невпевненості – переплетені пальці рук, пощипування долонь, постукування пальцями по столу, торкання спинки стільця перед тим, як на нього сісти, крива посмішка та ін.;
- жести самоконтролю – руки заведені за спину, при цьому одна стискає іншу; поза людини, що сидить на стільці та схопилася за підлокітник, та ін.;

- жести очікування – потирання долонь; повільне витирання вологих долонь об тканину;
- жести заперечення – складені на грудях руки; відхилений назад корпус; схрещені руки; торкання кінчика носа та ін.: «*Ja, aber Sie dürften wohl kaum wissen, wie wir es leiten*», *Dragomiloff verschränkte seine kräftigen, schmalen Finger, löste sie wieder und sann auf eine Antwort*;
- жести прихильності – прикладання руки до грудей; переривчасте торкання до співбесідника та ін.;
- жести домінування – жести, що пов'язані з виставленням великих пальців напоказ, різкі рухи руками зверху вниз, посмішка з опущеними бровами та ін.;
- жести нещирості – «прикритий рукою рот», «торкання носа» як більш уточнена форма прикриття рота, що свідчить про обман, чи про сумнів в чомусь; поворот корпусу в бік від співбесідника, «біглий погляд», посмішка без нижніх повік та ін.

Поза, постава тіла, також відіграє важливу роль в комунікації. Всі види постав поділяються на три групи:

1. Включення в розмову або вихід з неї. Якщо людина готова до спілкування, то вона злегка посміхається, її тіло та обличчя повернуті до співрозмовника, а корпус трохи нахилений вперед: *Dragomiloff machte eine Pause, dann hellte sich sein Gesicht zu einem Lächeln auf*. При бажанні закінчити розмову, незгоді, руки часто зціплюють в замок, схрещують на грудях, кладуть ногу на ногу в сидячому положенні. Часто при цьому люди відхиляються спиною назад, тобто всіма прийнятими способами «уникають» співрозмовника.
2. Власність або підкорення. Власність в спілкування проявляється відповідною поведінкою. Партнер може нависати над співрозмовником, поблажливо постукати злегка по плечу чи руці. Підкорення

проявляється невпевненою позою – сутулістю, погляд боязкий та спрямований донизу.

3. Гармонія чи протистояння. В гармонії пози партнерів по спілкуванню завжди схожі. Пози обох партнерів вільні та відкриті, періодично ніби повторюють жести один одного. Протистояння виражають виставлені вперед ноги, зжаті кулаки, одне плече віжведене вперед або руки приставлені до боків [20, с. 101].

«Вокальна міміка» – це вираження емоцій через інтонацію та тембр голосу. Інтонація голосу живий відтінок сенсу, те коротке значення, яке хоче виразити мовець: *Hall sagte es ganz ruhig, und ebenso ruhig wurde es aufgenommen.*

Просторовий малюнок або проксеміка – це використання просторових відношень під час комунікації, що виражаються через особисту територію, персоналізацію місця та об'єкту спілкування, які є власністю людини чи групи індивідів. Це означає, що людина має власну «повітряну оболонку», що оточує її тіло і її розміри залежать від щільності населення людей в місці її проживання, національних особливостей, соціального статусу в суспільстві. Цей термін ввів психолог Е. Холл, який був одним із перших в області вивчення просторових потреб людини. Вперше цей термін був введений в 1969 році в книзі «Мовчазна мова».

Отже, і людини Е. Холл виокремлює чотири зони:

1. Інтимна зона (від 15 до 46 см). Тільки родичі та близькі друзі можуть потрапити в цю зону.
2. Особиста зона (від 46 см до 1,2 метра). Ця відстань відділяє нас один від одного під час відпочинку, під час бесід, перемовин, підписання контрактів.
3. Соціальна зона (від 1,2 до 3,6 метра). На такій відстані ми тримаємося від сторонніх людей. Така дистанція допомагає нам, коли тривале спілкування не є бажаним, при цьому можна відвести погляд, тоді цей знак означатиме закінчення розмови.

4. Громадська (публічна) зона (3,6 метра і більше). На цій відстані найбільш зручно стояти від слухачів під час публічних виступів.

Щоб не викликати агресію співрозмовника, потрібно тримати дистанцію. Розміри особистої просторової зони також обумовлені національними традиціями, наприклад, китайці звикли до перенаселеності та мають розміри особистої зони менші, ніж американці, тому під час розмови китайця з американцем китаець буде постійно наближатися до американця на відстань, яка не є прийнятною для американця. В Америці дистанція складає 90 сантиметрів. В той час у Великобританії – 50-60 сантиметрів. В Китаї відстань набагато менша – лише 30 см [12, с. 89].

На зміну зон, крім обумовленості території, також впливають такі фактори:

1. Психологічний стан. При позитивних відчуттях зона буде зменшуватися, оскільки людина в такому стані не буде відчувати дискомфорт та підпустить до себе свого співрозмовника ближче. При наявності негативних відчуттів зона збільшиться;
2. Вік. Чим старше людина, тим більше вона буде збільшувати зону;
3. Темперамент. Сангвініки та холерики зазвичай збільшують зону, а меланхоліки та флегматики навпаки зменшують її;
4. Стать людини. Тут можна виокремити два рівня: внутрішньостатеві та міжстатеві. Під час внутрішньостатевої взаємодії, тобто партнери однієї статі: жінки збільшують зону, а чоловіки зменшують. В процесі міжстатевої комунікації, тобто партнери різної статі, все навпаки: чоловіки збільшують зону, а жінки схильні зменшувати.
5. Територіально-регіональні особливості. Міські жителі зазвичай зменшують зони, а сільські – збільшують. Тобто це залежить від населеності певної території [30, с. 298].

Позиції розташування співрозмовників один до одного під час комунікації:

1. Обличчя до обличчя. Під час особисто-орієнтованого спілкування дану позицію не можна використовувати, оскільки потрібно весь час дивитися в очі, а це створює певну напругу.
2. Плеч-о-плеч. Ця позиція доцільна під час міжособистісного спілкування, тому що формує довірливе спілкування та комфорт. Але ця позиція не доречна для професійної взаємодії, оскільки не дає можливість отримати інформацію за допомогою міміки.
3. Обличчям до спини. Ця позиція не ефективна.
4. Під кутом. В процесі комунікації погляди не спрямовані прямо один на одного, а частково збігаються. Це найнеефективніша поза для професійного спілкування.
5. Круглий стіл. Ця позиція необхідна при взаємодії в команді чи групі. Також в проксеміці виділяють 3 пози:
 1. «Пристрійка прибудова зверху». Головний співрозмовник стоїть, а інший сидить.
 2. «Пристрійка прибудова знизу». Головний суб'єкт сидить, а його співрозмовник стоїть.
 3. «На рівних». Обидва співрозмовника стоять чи сидять.

Експресія – яскравий прояв почуттів, настроїв, думок. Цей термін протилежний стриманості. На думку А. Маслоу, нормальній особистості притаманні обидві риси, що знаходяться в гармонії та балансі [36, с. 77]. Адекватна особистість не просто спонтанна. Вона спонтанна та експресивна тоді, коли вона цього бажає. Вона здатна розслаблятися, відмовлятися від контролю, якщо це доречно. Така особистість здатна контролювати себе, відкладати задоволення, проявляти ввічливість тощо.

Якостям, які супроводжують експресивність не притаманні обдуманість, обережність, розумності та самоконтроль. Її подорожніми є збудження, раптовість та захоплення.

Також варто зазначити інші види невербальної комунікації, які знаходяться на одному щаблі з кінесикою та є важливими для розуміння повної картини висловлювань.

Тактильна поведінка або такесика – це галузь, яка вивчає значення та роль дотиків під час комунікації, тобто рукостискання, погладжування, обійми тощо. В ході спілкування люди використовують різні види дотиків до співрозмовників, що знаходяться у безпосередній близькості. Кожен вид дотиків має свій характер, свою ефективність та значимість. Тактильна поведінка може поділятися на: професійну, ритуальну, дружню та любовну. Кожен тип дотиків має вагомий внесок під час спілкування, але варто враховувати, що в різних культурах невербальні елементи мають абсолютно різні значення: 1) *Dragomiroff räumte seine Niederlage ein, und Hall reichte ihm in seiner Genugtuung und freudigen Erregung impulsiv die Hand*; 2) *Trotz seiner Bestürzung erwiderte Dragomiloff den festen Händedruck*.

Сенсорика – це тип невербальної комунікації, що ґрунтується на чуттєвому сприйнятті іншої людини. Сенсорика проявляється в сприйнятті запахів та смаків, кольорових відповідностей та слухових переваг. Говорячи про хронеміку, важливим аспектом цього типу є використання часу під час невербальної комунікації.

Враховуючи все, що було вище зазначено, можна помітити, що жести дуже різноманітні та дозволяють детальніше дізнатися про характер людини чи нації. Також засоби кінесики дозволяють посилити та розкрити почуття, підкріпити чи доповнити висловлювання людини. Але не потрібно виключати ситуації, в яких ми не можемо контролювати і наші жести, міміка та тіло демонструють все, що ми намагаємося чи хочемо приховати.

Для лінгвіста, аналізуючи кінесіку, вкрай необхідно «проводити чітку межу між паралінгвістичною та біологічною функцією» рухів тіла. Наприклад, потиличник можна розглядати як засіб покарання (в такому разі він буде нести паралінгвістичну функцію) і як рух – «удар рукою по потилиці» (що є просто фізичною дією особи) [29, с. 288].

1.2.3 Інші види невербальних засобів спілкування

Останній третій вид паралінгвістичних засобів – графічні.

У порівнянні з графічними стандартним та орфографічним нормативним текстом незвичайні, але мотивовані стилістичним контекстом написання (начертання) слів (різні виділення за допомогою шрифту, розрядка, дефіксація, введення в основний текст чужорідних знаків, написання прописною замість друкованої літери та інші графіко-орфографічні альтернативи), а також фігурне розташування тексту на аркуші паперу – отримують прагматичне навантаження: експресивно-видільне, емоційно-оцінююче та естетичне.

За останній час в газетних та художніх текстах, в телепрограмах, в рекламних оголошеннях та назвах комерційних фірм частіше можна помітити використання такої фігури мовлення, як графон.

Графон – це навмисне спотворення орфографічної норми слів, що відображає діалектні та індивідуальні відхилення від фонетичної норми. Сьогодні графон широко розповсюджується та викликає великий інтерес з точки зору його функціонування як в сучасних літературних текстах, так і в рекламі, ЗМІ.

Проглянемо приклади:

1. Штольц в «Облом off». (Комок. 2005 №17) В цьому випадку англійський післясклад реалізує каламбур, що ґрунтується на омонімії із закінченням власної назви.
2. «Авторитетні The 9», «Дядя Го», «Сестра» сидять за одним столиком з молодим поколінням із «Злості». Всі англломовні графони слугують засобом апеляції до відповідно орієнтованої аудиторії спрямованої на молодь.
3. «ЕПІЦЕНТР» (назва кінотеатру).

4. «VISAлізуй своє майбутнє!» - реклама кредитних карт оплати VISA. (Cosmopolitan, грудень 2004) Це також реалізація каламбура через графон.
5. «У про100го 100рожа непро100рий дiм: Ча100 в ньому 100ніжка бродить під 100лом». Слова із заміною частини слова цифрою є прикладом мовної гри, що з'явилася в працях німецького літератора 19 століття Йоахіма Рінгельнатца та популярної в сучасному Інтернет-середовищі.
6. «PeRспективи» - підзаголовок статті про роботу PR-асистента (Cosmopolitan-Сибір, квітень 2005).

До графічних засобів паралінгвістики в писемному тексті належать:

- почерк;
- спосіб графічних доповнень до літер;
- їх замітники (&, £, €тощо);
- символи;
- ділення на абзаци (червоний рядок);
- розділові знаки;
- нумерація;
- засоби шрифтів;
- поєднання кирилиці та латиниці;
- кольорові виділення;
- підкреслення тощо [23, с. 32].

Також на основі статті С. В. Мощевої можна виділити наступну класифікацію графічних паралінгвістичних засобів:

- ідеограма;
- схемограма;
- логограма;
- граматограма [38, с. 232].

1.3 Методологічні засади дослідження невербальних засобів комунікації

Стрижневий метод нашого дослідження — метод лінгвістичного аналізу, що полягає у проникненні в суть художнього твору через аналіз мовного контексту. За його допомогою було визначено роль соціокультурної статі під час соціальної взаємодії, а саме притаманні чоловікам та жінкам поведінкові норми та манери, які письменники використовують у своїх художніх творах.

Допоміжними методами стали методи емпіричного дослідження, серед яких:

- спостереження – шляхом вибірки ми обрали приклади з німецькомовних художніх текстів, визначили особливості їх використання автором для опису жіночої та чоловічої невербальної поведінки під час спілкування;
- інтерпретація – було описано приклади вживання лексики на позначення паравербальних дій, що характеризують комунікативно значущі дії жінок та чоловіків;
- порівняльний аналіз – порівнювались стратегії невербальної поведінки жінки та чоловіка в схожих ситуаціях, а також їхні характерні ознаки.

У ході дослідження було виявлено гендерні стереотипи паравербальної поведінки, визначено уявлення про невербальні прояви чоловічності та жіночності, що отримує різні способи вираження в художній літературі.

Висновки до розділу 1

1. Паралінгвістика – це розділ мовознавства, предметом вивчення якого є невербальні (немовні) засоби, що виступають складовою мовного повідомлення, і на рівні вербальних засобів передають смислову інформацію.

2. Паралінгвістичні явища завжди пов'язані з мовленням та використовуються як доповнення до лінгвістичних засобів виразності. Супроводжуючи мовлення, паралінгвістичні засоби підсилюють емоційне забарвлення слів (вербальної частини), підкреслюють смислові частини висловлювань чи тексту, ілюструють думку, яка була виражена словами. Вивчаючи паралінгвістику, людина може легко розпізнавати в паралінгвістичних засобах додаткову інформацію, яку вони несуть, взаємодіючи з вербальними засобами.

3. По відношенню до вербальної сторони висловлювання паралінгвістичні засоби можуть виконувати три функції 1) надавати додаткову інформацію, 2) замінити пропущений вербальний компонент, 3) комбінуватися з вербальним засобом, передаючи той самий зміст.

4. Паралінгвістичні дослідження на сучасному етапі пропонують велику кількість класифікації паралінгвістичних засобів, з яких ми взяли за зразок класифікацію Г. В. Колшанського. В даній класифікації він виділив три основних типи паралінгвістичних засобів: фонаційні, кінесичні та графічні засоби.

5. Згадані вище типи паралінгвістичних засобів слід вважати компонентами невербальної комунікації лише в тому разі, коли вони мають комунікативне значення, тобто відображають важливу для комунікантів інформацію.

6. Залежно від того, чи супроводжується усне мовлення паралінгвістичними елементами, або передається інформацією без допомоги слів, можна говорити про засоби невербального спілкування (повідомлення за повної відсутності усного супроводу) та невербальні засоби (супроводження усного висловлювання).

7. Невербальне спілкування – це відображення внутрішньої частини програми людини, тобто загальної схеми повідомлення. Засоби невербальної комунікації роблять вагомий внесок під час передачі та інтерпретації

повідомлення, оскільки істотно впливають на зміст інформації, вираженої вербально: підтверджують її, дублюють, доповнюють, спростовують тощо.

8. Досліджуючи об'єкт паралінгвістики, потрібно також пам'ятати про його біологічну сторону. Під час спілкування людина завжди проявляє свої емоції, стан, ставлення до інформації, яка повідомляється. Наприклад, таке вираження людських емоцій, як розширені від переляку очі не можна вважати паралінгвістичним явищем, оскільки воно має суто біологічне походження та не супроводжує мовне висловлювання. Паралінгвістичні явища вміщують лише ті фізичні властивості, які заповнюють прогалини мовного спілкування і/або доповнюють її.

РОЗДІЛ 2

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

На сьогодні виникає все більше лінгвістичних розвідок, що зорієнтовані на виділення гендерних відмінностей невербальної комунікації різних мов. Центром уваги гендерних студій є культурні та соціальні, а також мовні та невербальні чинники, що визначають ставлення суспільства до чоловіків та жінок, поведінку особистостей у зв'язку із приналежністю то тієї чи іншої статі, стереотипи щодо чоловічих та жіночих якостей.

Саме розвиток та дослідження гендерних аспектів пов'язані з розрізненням двох категорій:

I Категорія – стать (біологічна стать), яка визначається як «сукупність анатомо-біологічних особливостей чоловіка та жінки» [16, с. 62]. Проте наявність тілесної відмінності у чоловіків та жінок не говорить про те, що саме звідси випливають всі спостережувані особливості статі.

II Категорія – соціальна стать (гендер) – «сукупність понять про посадові якості чоловіків та жінок, система культурних зразків, які регулюють соціальну поведінку чоловіків та жінок» [34, с. 62]. Соціокультурний аспект відіграє чималу роль: відмінності цього аспекту відображають те, що в певний період часу на певній території є притаманним чоловікові, а що – жінці. Існує думка, що культурні чинники також впливають на наше сприйняття біологічних відмінностей між статями [35].

2.1 Поняття «гендер» та гендерна маркованість одиниць

Поняття «гендер» з'явилося відносно недавно серед просторів лінгвістичної метамови, що пов'язано з ім'ям американського психоаналітика Роберта Столлера, у 1958 р. запропонував, використовувати цю граматичну категорію, щоб підкреслити подвійну природу статі людини як, з одного боку,

біологічного, а з іншого — соціокультурного феномена. Вчені в сфері лінгвістики досліджують природу чоловічої та жіночої поведінки, концентруючи свою увагу саме через призму психології та соціології чоловічого та жіночого варіантів мови (Дж. Холл [4], Дж. Пірсон [7], А. Кириліна [25]).

У розмовній мові слово «стать» відображає широку систему репродуктивних, соматичних, поведінкових і соціальних характеристик, які в цілому характеризують людину як чоловіка або жінку. Проте зв'язок між біологічними і соціокультурними складовими цього єдиного комплексу в науковому плані далеко не однозначний, що і підштовхнуло Р. Столлера обмежити тезаурус терміну «стать» як наукової категорії суворо біологічними характеристиками та анатомо-морфологічними ознаками, якими розрізняються і доповнюють один одного в процесі репродукції людські особини [10].

Проблематика гендерного аспекту активно досліджується у мовознавстві. Так, дослідники описують репрезентацію гендерного аспекту в лексиці (Ю. И. Кремер, В. В. Потапов, О.М. Токарева, А.Г. Шиліна), граматиці (М.В. Ласкова, О.М. Холод), лексикографії (О.А. Васькова, М.С. Колеснікова), вивчають відображення гендерних стереотипів у мовній свідомості (О.М. Біла, О.С. Бондаренко, Ван Ердон), у різних типах дискурсу (І.С. Баженова, Т.В. Братусь, В.І. Коваль). До сфери вивчення гендерних досліджень також потрапляють комунікативні стратегії (А.П. Мартинюк, А. Мулак, А.В. Кириліна), специфіка вербальної та невербальної комунікативної поведінки (О.І. Горошко, Р. Дунбар, Н. Дункан), мова засобів масової інформації (М. Мамич, М.В. Томксія, Р. Фоулер) тощо.

Питання вивчення гендерних аспектів комунікації вперше постало в полі зору представниць феміністського руху і засновниць гендерної лінгвістики у 70-80-х роках минулого сторіччя. Письменниця-феміністка Анна Лівія Браун (1955-2007) зауважила, що до цього майже винятково чоловіки-антропологи,

досліджуючи різні аспекти суспільного життя, надавали перевагу вивченню насамперед чоловіків, тим самим не помічаючи жінок. Пізніше це питання розглядали англійський дослідник в сферах психології людської поведінки Вільям Стефенсон (1902 — 1989), Адам Кендон (1934), лінгвісти-семіотики Г.Ю. Крейдлін [28], П. Андерсен [1] та ін.

Французький антрополог, етнограф, соціолог і культуролог К. Леві-Строс, досліджуючи у 1930-х роках життя південноамериканського племені бороро, повідомив: «Наступного дня все село відпливло на тридцяти каное, залишивши нас самих у порожніх будинках разом із жінками та дітьми». А. Браун обурило те, що К. Леві-Строс в одному реченні тричі підтвердив, що не вважає жінок і дітей за рівних собі людей: «... як «усе» село могло поїхати, якщо залишилися жінки й діти, і чому в такому разі антропологи вважали себе самими, а також чому вони вважали будинки порожніми, якщо там залишилася принаймні половина населення» [49, с 456].

2.1.1 Аналіз чоловічих та жіночих стереотипів та стильових відмінностей невербальної поведінки

На початку досліджень в галузі гендерної лінгвістики увага була зосереджена здебільшого на семантичних, граматичних і фонетичних особливостях жіночого мовлення. В ході розвитку пізніші дослідження гендерних особливостей комунікації почали звертати увагу на дискурсивні моменти спілкування одностатевих і різностатевих групах, а саме: контекст спілкування (хто говорить? кому говорить, з якою метою говорить?), припустима та неприпустима тематика, розподіл за часом процесу говоріння/слухання, перебивання чи дотримання черги під час обміну репліками, асертивність і частота запитань, ввічливість тощо.

Американська авторка і професорка з лінгвістики Дебора Таннен зайняла у гендерних дослідженнях екстремальну позицію, зазначивши, що чоловіки та жінки спілкуються настільки по-різному, що можна описувати їхню взаємодію

термінами міжкультурної комунікації [8]. Схожі позиції займає вчений в області досліджень жіночої комунікації Черіс Крамара, стверджуючи наступне: «особливості «чоловічої» комунікації нав'язуються всьому суспільству у формі загального стандарту, що спонукає жінок «конвертувати» свої унікальні ідеї, переживання та власне значення до чоловічих стандартів задля того, щоб бути почутими. Причинами такого положення він вважає різне сприйняття світу чоловіками та жінками, оскільки їхній світогляд формується різним життєвим досвідом, а саме, різними функціями та обов'язками в соціумі. На думку Ч. Крамара, чоловіки відтісняють ідеї та уявлення жінок від публічної уваги та схвалення і таким чином закріплюють свою владу політичними засобами [5, с. 98].

У процесі дослідження думки вчених щодо природи паравербальних засобів комунікації з огляду на гендерну приналежність (чи є жести набутими, культурно обумовленими, чи генетичними) розділилися. Наприклад, більшість чоловіків одягають пальто починаючи з правого рукава, в той час жінки – з лівого. Пропускаючи жінку на багатолюдній вулиці, чоловік, проходячи, зазвичай розвертається до жінки, жінка ж проходить повз, відвернувшись від нього.

Важливим для вивчення невербальних гендерних стереотипів є визначення ситуацій, жанрів та типів дискурсу, в яких вони проявляються по-особливому яскраво (реклама, інтерв'ю, сімейні конфлікти, презентації, диспути, перемовини тощо). Згідно з гендерним стереотипом, в перемовинах жінки більш кооперативні та колоборативні, ніж чоловіки, а чоловіки більш впевнені, рішучі та вибагливі. Хоча емпіричні невербальні дані по перемовинам суперечать цьому стереотипу. Пояснення цього впливає з наступного: справа не в сфері, а в стилі поведінки. Такі риси характеру, як спокійність, розважливність, конструктивність, надійність та інтелігентність, та їх прояв в манерах поведінки та окремих жестах сприяють успішним перемовинам, в той час, коли слабкість, емоційність, невпевненість під час прийняття рішень – негативні риси. Здатність сидіти впевнено за столом

перемовин, за допомогою твердих жестів ілюструвати виклад змісту питання, при цьому дивлячись співрозмовнику в очі, а де потрібно, м'яко та з посмішкою, також розмовляти з співрозмовником впевненим голосом, проявляючи голосом інтерес в успішному завершенні перемовин, та ще багато жестових реалізацій спрямованих стратегічних ліній поведінки та тактик перемовин – все це є нормативні невербальні прояви ділових перемовин та суто людських якостей, що сприяють досягненню успіху: *Er schaffte das. Dragomiloff zeigte den Anflug eines erfreuten Lächelns.*

Відомі два великих типи комунікативної поведінки – поведінка, яка орієнтована на зміст розмови (знання, компетенцію), та поведінка, що спрямована на адресата (домінація/підкорення). Було показано, що невербальні ознаки, які передаються першими, зазвичай не відображають другого, та навпаки.

Для чоловіків поведінка, що вважається домінантною, зазвичай оцінюється як контролююча, погрожуюча, ворожа, та, яка викликає стрес, а підлегла, покірлива та слухняна поведінка – як тривожна та боязка, безпомічна, заспокійлива. Вільна та асиметрична поведінка корелює з домінацією, яка мовою тіла передається жестами, що порушують особистий простір (наприклад, спрямованими на співрозмовника дейктичними жестами), гучним або сердитим голосом, прямим поглядом в очі чи контактом очей, сидячою позою «нахилившись вперед», напруженим обличчям з опущеними бровами. Покірність передається нервовими жестами рук (наприклад, стиснутими руками, які трясуться від хвилювання), тихим, тремтячим голосом, тілом, що важко опускається на стілець, слабким зоровим контактом, характерними для мовлення запинками та паузами. А також такі жестові одиниці, як пряма стійка чи пряма голова, передають знання та впевненість, але не покірливість.

На противагу, для жіночого стилю поведінки, що відображається в мовленнєвих характеристиках, притаманний високий рівень компетентності, але при цьому поєднаний з типовими невербальними знаками субординації,

що може виявитися недостатнім для успіху в досягненні комунікативної цілі. Життєва практика показує, що така поведінка не так впливова, як впевнена чоловіча, навіть при тому, що жінка володіє великими знаннями. Їй доводиться використовувати особливі невербальні ключі та особливу паравербальну поведінку – розкуте положення тіла, звичайні посмішки, нахили корпусу в бік адресата, порівняно високий, але не постійний контакт очей, але не настирливий; не надокучливі, нав'язливі жести. Для жінки, що бере участь у процесі ділового спілкування та бажає взяти максимальну для себе користь, свідоме та уважне відношення до невербальної поведінки є, цілком ймовірно, обов'язковим.

Сьогодні вже достатньо відомі більшість особливостей жіночого та чоловічого мовлення. В працях групи Е. А. Земської показано, що жінка зазвичай розмовляє «слабким стилем», шикоро використовуючи питання «*Oder?*», опосередкованими формами, оцінками («*kann sein*», «*es wäre Klärung wert!*») та кваліфікаторами. Але там же наголошується, що між чоловічим та жіночим мовленням немає різкої межі, але є лише тенденція використання, тобто наявні лише типові риси того чи іншого мовлення. Гендерні ознаки складним чином комбінуються з відмінностями за віком, професією, освітою, місцем народження та проживання, метою комунікації та ін. У жінок, що мають освіту, тобто носіїв літературної мови, наявний більше фатичний контакт, якщо ціль є тільки спілкування та лише контакт. Переважання фатики підтримує стійкий міф про те, що жінки розмовляють більше, ніж чоловіки. До цього можна ще додати те, що жінки легше переключаються, змінюють ролі під час акту комунікації, проявляють більшу психологічну рухомість та гнучкість. Як наслідок, для них типове швидке включення в хід спілкування, раптовий перехід на інші теми, які погано пов'язані або взагалі не пов'язані з ситуацією, що породжується обставинами мовлення, часта зміна поз, поглядів, більш швидкий, ніж у чоловіків, перехід від ролі мовця до ролі слухача і навпаки та ін. Це все накладає відбиток на стратегію та тактику невербальної поведінки під час діалогу у жінок.

Про специфіку орієнтації в життєвому просторі чоловіків та жінок свідчать різні засоби експресивності, більша емоційність мовлення у жінок (висока концентрація на рівні експресивно-емоційної лексики а відмінність в будь-яких тематичних та семантичних полях). В чоловічому мовленні частіше зустрічається стилістично нейтральна оцінююча лексика. Чоловіки стриманіші у вираженні негативної оцінки, але обирають «інвертовану» оцінку, тобто негативно оцінюючу та лайливу лексику для вираження похвали, захоплення та іншої позитивної оцінки [22, с. 73].

Наприклад, розповідаючи зміст якогось епізоду фільму, жінки в пропорційному відношенні більше уваги надають діям, а чоловіки – словам, тобто вербальному компоненту. Вченими був проведений наступний експеримент: дві групи (перша – 26 осіб, друга 23 – особи), молодих, вже достатньо дорослих людей, через два канали інформації, аудіо та відео, сприймали та одночасно розпізнавали жести. Ціль експерименту була виміряти здатність і точність кодування міміки, жестів та контекстно-вільних голосових і тонаційних елементів. В більшості випадків одна і та ж група декодувальників оцінювала і чоловічі, і жіночі жести. Завданням було повідомити про здібності до декодування у чоловіків та жінок, заповнивши докладну анкету. Анкета передбачала розпізнавання емоційного, когнітивного та іншого значення виражень, оцінку таких параметрів, як ступінь дружелюбності, правда чи ні голосового вираження, чи було повідомлення надіслане з добрим наміром, яка природа стимулів, які викликали ту чи іншу емоцію відправника жестових повідомлень. Результат експерименту був таким: жінки краще ніж чоловіки виражали свої почуття, точніше їх прояви розпізнавалися більш точно тими піддослідними, у яких спосіб передачі жестових повідомлень вважався еталоном, хоча різниця в точності розпізнавання була не дуже велика. В цілому жінки більше дивилися на партнера, більше посміхалися, отримували від чоловіків більше поглядів, ніж чоловіки від жінок. Вони дотримували з адресатами більш коротку дистанцію, але не намагалися порушити їхню особисту сферу, слідували за своїми

позами та рухами тіла, надаючи перевагу менш широким, більш складним та свідомим рухам і жестам, ніж чоловіки. Нарешті, жінки робили менше мовленнєвих та парамовних помилок, а мовленнєві паузи часто заповнювали вокальними та жестовими елементами.

2.2.1 Паравербальна комунікація

У чоловіків, як правило, більш низький тембр голосу, ніж у жінок; у людей похилого віку в нормі голос тихіший, ніж у молодих, а мовлення більш повільне. Дитячі голоси, як правило, більш високі, чисті та мелодійні, тобто більш дзвінкіші, ніж голоси дорослих; крім того, у дітей є нормою висока швидкість мовлення.

У людей, які знаходяться в стані явно вираженої депресії, інтонація одноманітна, а мовлення монотонне; у людини в стані крайнього хвилювання – причому у жінок це проявляється більшою мірою, ніж у чоловіків, - під впливом емоційного впливу голос в розмові тремтить, часто стає голоснішим звичайного, доходить до крику і, як кажуть, зривається чи рветься. Крім того, за даними роботи Ньюман та Мавера, мовлення людей в стані депресії відрізняється від звичайного своїми резонансними характеристиками та пониженим темпом [28, с. 116]

У мовній картині світу чоловіки говорять низькими голосами, а жінки – високими. Бас, як позначення дуже низького мовленнєвого голосу присутній чоловікам, і тільки okazіонально – для вказівки на подібність жіночого голосу до чоловічого – може присвоюватися в мовленнєвому контексті жінкам. Такий вид голосу, як грудний, властивий жінкам, але не чоловікам, а наприклад, «бабин» голос (як і батьківський тон) – тільки чоловікам.

Зміни у віці паралельні змінам голосу, до того ж у чоловіків та жінок ці зміни виражаються по-різному, наприклад: *Ich spürte plötzlich deutlich, dass sich seine Stimme verändert hatte, sich in eine greisenhafte verwandelt hatte.* В цьому реченні прикметник «*greisenhaft*» «старечий» та виступає в прямому, а

не порівняльно-описовому значенні: «...wie die eines alten Mannes». Цікаво, що слово «greisenhaft» в аналогічних ситуаціях ще вказує на стать мовця, в той час як стать людини, що висловлює фрази старечим голосом, можна зрозуміти тільки через контекст.

Невербальна поведінка комуніканта-чоловіка, що супроводжує директиви, змінюється залежно від статі адресата. Характерно, що в комунікативних актах чоловік-чоловік директиви супроводжуються головним чином фонаційними, мімічними або жестовими невербальними компонентами комунікації: «*Wirf ihn runter, Paul*», *sagte er mit leiser, heiserer Stimme*. Для жіночої невербальної поведінки при директивах у випадках, коли адресатом є жінка, типовими є такі види паравербальних компонентів комунікації, як фонаційні, жестові й тактильні. Зазначимо, що фонаційні невербальні компоненти комунікації типові однаково як для чоловічої, так і для жіночої невербальної поведінки в моноставевих комунікативних актах: *Sie senkte ihre Stimme*. «*Und vergiss nicht, Polly, mich Miss Wynne zu nennen*». З адресатом-чоловіком для жінок характерно супроводжувати директиви фонаційними чи тактильними невербальними компонентами комунікації: *Sie lachte vor Freude*. «*Gieß noch einen*», *befahl sie ihm*.

Невербальні компоненти комунікації, які супроводжують ствердження фактів, обмежені. Типовими невербальними компонентами комунікації комуніканта-чоловіка чи комуніканта-жінки, які супроводжують ствердження в комунікативних актах, є мімічні та фонаційні: *Ein dünnes, spöttisches Lächeln, das der andere Mann keinen Augenblick sehen konnte, zuckte in Ned Beaumonts Mundwinkeln. Er sagte: «Es gibt nicht viel gegen ihn, wenn man es genau betrachtet»* В даному прикладі спостерігаємо мімічні прояви.

Для жіночої невербальної поведінки характерними в комунікаційних актах є мімічні та фонаційні невербальні компоненти комунікації: 1) *Sie machte ein wütendes Gesicht*. «*Natürlich bin ich verrückt*», *sagte sie*; 2) «*Im Schloss ist viel Platz für sie!*», *sagte Tamara und lachte glücklich*.

Для жіночої невербальної поведінки, яка супроводжує обіцянки в моностатевих комунікаційних актах, характерна різноманітність супровідних невербальних компонентів комунікації. Типовими є фонаційні, мімічні невербальні компоненти комунікації. У різностатевих комунікативних актах найчастіше зустрічаються всі перераховані вище типи, крім мімічних: 1) *«Ich werde mich fertig machen, Mylord», sagte Dominica mit fröhlicher Stimme;* 2) *«Ich werde es ... versuchen», murmelte sie.*

Найхарактернішими невербальними компонентами комунікації для чоловічої невербальної поведінки, яка супроводжує декларативи, є мімічні і фонаційні: 1) *Er lächelte. «Dann liegst du falsch. Ich bin ein Spieler und ein Mitläufer eines Politikers»;* 2) *Ned Beaumont grinste sie unverschämt an und sagte: «Ach, Mama, ich bin jetzt ein großer Junge und muss mich um meine Arbeit kümmern».* 3) *Er verstummte, und plötzlich wurden seine Gesichtszüge hart und grimmig, als brütete er über schweren tiefen Gedanken.* 4) *Er lächelte oft und lachte, wenn er es tat, laut. Bei unbewegter Miene aber lag auf seinem Gesicht eine gewisse, fast brutale Strenge.* На відміну від ситуацій із комунікантами однієї статі, для різностатевих комунікативних актів характерні також і жестові невербальні компоненти комунікації.

«Weißt du, Perfilyevna, wozu wir gekommen sind? Wir...» - Großvater Shchukar begann mysteriös, aber Nagulnov richtete seine Augen so sehr in seine Richtung, dass der Großvater krampfhaft Speichel schluckte, grunzte und sich auf die Bank setzte, nicht ohne Beeindruckung, die den Boden einer weißen, nicht ausgehöhlten Pelzmantel.

Menschen kamen an Anna vorbei, ein Mann warf einen seitlichen Blick auf eine gut gekleidete Frau, angezogen von ihrer Schönheit und Einsamkeit. Er hustete und setzte sich auf das Ende derselben Bank, auf der Margarita Nikolajewna saß. Er nahm seinen Mut zusammen und begann zu sprechen: «Das Wetter ist heute bestimmt gut...» Aber Anna sah ihn so düster an, dass er aufstand und ging.

У наведених прикладах спрямований значущий погляд цілком еквівалентний у відповідь вербальної реакції, яка могла бути виражена

адресатом різними емоційно-експресивними конструкціями негативного змісту, включаючи звороти інвективного характеру. Посилення ступеня зорового впливу в даному випадку досягається за допомогою обставинного прислівника так (*Nagulnov richtete seine Augen so sehr, sah ihn so düster an*), що позначає високу міру, сильний ступінь прояву психологічного стану адресата.

Загальновідомо, що виконання щирого «позитивно зарядженого» почуття може змусити людину обернутися у бік адресанта, тобто відреагувати на візуально послані любовні «флюїди» так само, як і на вербально виражене звернення до нього: *Er interessierte sich nicht im geringsten für das, was er selbst sagte, noch weniger für das, was sie sagten, und wünschte sich nur eines - dass sie und alle sich wohl und wohl fühlen würden. Er wusste jetzt, dass eines wichtig war. Und dieser war zuerst da, im Wohnzimmer, und dann begann er sich zu bewegen und blieb vor der Tür stehen. Ohne sich umzudrehen, spürte er einen Blick und ein Lächeln auf sich und konnte nicht anders als sich umzudrehen. Sie stand mit Smith in der Tür und sah ihn an.*

У ситуації великої емоційної напруги (особливо враховуючи дефіцит часу, необхідного для більш ґрунтовного спілкування) внутрішній потенціал погляду співрозмовника виявляється цілком еквівалентним вербально вираженій вичерпній відповіді. Природно, що ця закономірність повною мірою проявляється у відносинах між людьми, яких пов'язують почуття взаємної прихильності, поваги та любові: *Levin hatte nur Zeit, ihm zu sagen, dass er glücklich war und dass er ihn liebte und nie, nie vergessen würde, was er für ihn getan hatte. Halls Blick und sein Lächeln zeigten Levin, dass er verstand, wie dieses Gefühl sein sollte.*

Стосовно фемінної невербальної поведінки в декларативах у моноставних комунікативних актах, треба зауважити, що характерними є мімічні, невербальні компоненти: *Sie sagte mit einem Lächeln: «Du bist eine andere von ihnen».* Відмінність від різноставних комунікативних актів у частішому використанні комунікантом-жінкою фонаційних невербальних

компонентів поряд із мімічними: *Sie lachte und sagte: «Jetzt bist du mein bester Freund, Ned».*

Для комунікантів-чоловіків типові фонаційні невербальні компоненти, які супроводжують експресиви: *«Das mit deinem Vater tut mir leid», sagte David leise zu ihm.*

Найхарактернішими невербальними діями комунікантів-жінок у комунікативних актах, коли вербальна частина представлена експресивом, є фонаційні:

«Ich hasse Gustave!» Sie weinte leidenschaftlich zu ihr.

Das war eine unwiderlegbare Wahrheit und Lady Isolda starrte ihn wütend an: «Ich hasse dich, Derwin, wenn du mich wie ein Kind behandelst». Для випадків з адресатом-жінкою також типові тактильні невербальні компоненти комунікації.

Гендерно маркованою вважають й таку ознаку, як якість мовлення, зокрема, характеризуючи мовлення чоловіка, використовують такі маркери: *das Maul aufreißen* (говорить твердо, грізно), *mißtönig schreien* (горланить). Характеристика жіночого мовлення вербалізована такими лексемами: *sich ausreden* (виговоритися), *in Wut greifen* (випалити), *abbetteln* (випрошувати), *sprutzeln* (передражнювати, лоскотати нерви), *brummen* (бурчати), *liebvoll sprechen* (ніжно говорити), *seufzen* (зітхати), *leise und langsam sprechen* (повільно й тихо говорити) тощо. Отже, паралінгвістичні ознаки мовлення жінок і чоловіків мають протиставлення у гучності і чіткості, адже жінки спілкуються здебільшого тихіше і повільніше, а чоловіки — голосніше і чіткіше.

Аналіз художніх текстів з позицій їхнього гендерного авторства ілюструє певні розбіжності мовлення чоловіка й жінки, зокрема в самозверненні. Відзначають, що при цьому жінки обирають більш критичні формули, а чоловіки надають перевагу позитивно забарвленим звертанням, порівн.:

1) *«Das hat sie getan, du bist Idiotin! Nun, du Narr, du selbst hast dieses Chaos angerichtet!»* (мовцем виступає жінка);

2) «*Bei Gott, Liebes, steh auf! Auf dem Hof ist es schon ganz dunkel ... Na, Halle ... denk dran, dass du ein Meister des Boxsports bist ...*» (мовцем є чоловік).

Розглядаючи особливості мовної поведінки чоловіків та жінок в процесі комунікації, Р. Лакофф та Д. Камерон зазначають, що «жіноча мова менш категорична (в порівнянні з чоловічою): її характеризує використання мовних засобів «самозахисту», засобів, що демонструють «слабкість», невпевненість комуніканта в спілкуванні (наприклад, таких, як «пусті» прикметники, запитання-уточнення типу «*Es ist doch so?*», питальна інтонація в стверджуючих висловленнях і та ін.). Наприклад, чоловік в пристрасті знаходиться наче «в іншому вимірі» і сприймає щирий, майже інтимний характер спілкування з жінкою, яка до нього спрямовується, як можливість не тільки освідчитися в любові до неї: «*Also wisse, dass ich dich dumm, wahnsinnig liebe ...*», але й виразити по-чоловічому відчуття, що його захопило: *Er drehte sich schnell um, warf ihr einen verschlingenden Blick zu und zog sie, beide Hände fassend, plötzlich an seine Brust*».

З іншого боку, «сучасне життя змінило рольові ознаки статі та взаєностосунки між ними» [39, с 68], а процеси розвитку суспільства надали можливість жінкам більш активно виявляти себе, що призвело останнім часом навіть до зміни комунікативних ролей. Зокрема жінка-керівник, «бізнесвумен», жінка-військовослужбовець, жінка-водій тощо повинні дотримуватись чоловічого стилю в комунікації, інакше вони не зможуть досягнути успіху в обраній соціальній ролі. При цьому оцінка жіночої комунікативної поведінки експонується з позицій чоловічого світогляду [41, с. 75-78]. Наприклад, образ жінки-судді містить наступні оцінні характеристики:

- непередбачуваність (*Die Richterin weigerte sich, den Forderungen des Anwalts ohne jede Formulierung nachzukommen*»);
- емоційність (*Der ganze Saal wischt sich die Tränen weg, die Richterin hält sich kaum zurück*);
- схильність до співчуття (*Die Richterin versuchte, die Frau zu beruhigen, aber es war schwierig, die Worte zu finden*);

- категоричність, що межує з упертістю (*Wir haben die Richterin für eine halbe Stunde überredet, die Diskussion zumindest auf morgen zu verschieben*) (*aus Zeitungsseiten*).

Про розвиток конфлікту в чоловіків свідчать лексичні одиниці з семантикою тональності і варіювання голосу. Наприклад: 1) *mit melancholischer Resignation*, 2) *aufspringen*, 3) *tolerant*, 4) *er stand auf und folgte ihm*, 5) *er sprang wieder auf*, 6) *er wirft sich ungnädig mit dem Gesicht zu den Fenstern auf die Ottomane*, 7) *geduldig*, 8) *Er griff plötzlich zu den aufregendsten, schönsten tiefen Tönen in bester Sprechweise zurück*, 9) *wimmern*. Звернемося до реплік персонажів, які свідчать про конфлікт: 1) «*Was um alles in der Welt?*», 2) «*Anmaßendes Insekt!*», 3) «*Du selbstsüchtiges Tier*», 4) «*Ich wollte dir das Gesicht zertrümmern*, 5) «*Ich würde dich gerne töten*». Як бачимо, комунікатори порушують тактику мовленнєвого етикету, вживають фразеологічні звороти з грубим забарвленням, погрози у грубій формі.

Аналіз німецької художньої літератури показав, що крім гендеру, на поведінку впливають характер, інколи виховання. Наприклад, поведінка спокійного але незаможного персонажу: «*tolerant*», «*mit melancholischer Resignation*», а ось неврівноважений джентельмен «*er sprang hoch*», «*er sprang wieder hoch*». Звернемося до гендерного аспекту, порівнявши емоції чоловіка і жінки. Чоловік 1) *erstaunt*, 3) *er zieht sie hoch*, 4) *er fängt ihre Handgelenke*, 5) *er wirft sie grob in den Lehnstuhl*, 6) *erbärmlich*. Ось реакція дівчини: 1) *atemlos*, 2) *sie knirscht hektisch mit den Fingern*, 3) *Sie war durch überlegene Stärke und Gewicht zerquetscht*, 4) *mit bitterer Unterwerfung*. Як бачимо, велику роль відіграє характер учасника комунікації:

Miss Brodie zwang ihre braunen Augen zu blinken, um ihre leise Stimme bedeutungsvoll zu begleiten. Sie sah mit ihrem dunklen römischen Profil in der Sonne wie eine mächtige Frau aus. Das Brodie-Set zweifelte keinen Moment daran, dass sie sich durchsetzen würde.

Mit Rose ging Miss Brodie mit erhobenem Kopf, wie Sybil Thorndike, die Nase gewölbt und stolz. Sie trug ihren weiten braunen Tweedmantel mit fest zugeknöpftem

Biberkragen, ihren braunen Filzhut mit der Krempe an der einen Seite nach oben, an der anderen nach unten.

«Ach, und bei all dem Regen!» sagte Sandy, weil sie nichts zu sagen hatte, während Miss Brodies Stimme zur Decke schoss und sich um die Füße der älteren Mädchen im Obergeschoss kräuselte.

Стилістично марковану лексику автор вживає у кожному фрагменті, хоча не перевантажує їх. Немовби всупереч загальній сатиричній тональності даних характеристик, семантика образно забарвлених одиниць скоріше позитивна, ніж негативна, і тільки широкий контекст твору показує відсутність суперечності або логічності. Інший персонаж, одна з дівчат класу міс Броді, характеризується ще сатиричніше завдяки значній кількості негативно забарвлених лексем з досить глибоким додатковим смислом:

- *Sandy beobachtete Miss Brodie durch ihre kleinen blassen Augen, kniff sie kleiner und kniff die Lippen fest;*
- *Sandy, die halb Engländerin war, machte das Beste aus ihren Vokalen, es war ihr einziger Ruhm;*
- *Sandy reckte den Kopf zurück, richtete ihre sommersprossige Nase in die Luft und fixierte ihre kleinen Schweinsaugen an der Decke, während sie in der Akte entlangging.*
«Was machst du, Sandy?»
«Gehen wie Sybil Thorndike, Ma'am».

З наведених фрагментів видно, що автор використовує мовні одиниці більш високого ступеню стилістичної маркованості – символи, за якими стоять традиційні соціальні оцінки вподобання – невподобання та символи – сигнали певного ступеня респектабельності. Письменник не вживає у даних характеристиках грубих слів, негативний смисл характеристики досягається у більш делікатний спосіб – за допомогою символів, з опором на загальну ерудицію читача.

В оповіданні «Miss Pinkertons Apokalypse» та в інших оповіданнях частотність «чоловічих» персонажних характеристик зростає. Але для опису

чоловіків та їх поведінки письменниця вживає досить багато слів з негативним словниковим значенням. Наприклад:

- *«Berühre es nicht, komm nicht in die Nähe!» George schob sie beiseite und ergriff die Stufen, wobei er eine blaue Glasschale, eine Dresdner Figur, eine Blumenvase und eine Karaffe Sherry umwarf; wie ein Stier in einem Porzellanladen, wie Miss Pinkerton ausrief*
- *...die Affäre begann sie zu verraten, wie George sich sagte. Tatsächlich schätzte er ein, dass sie für sie erledigt war; seine Verärgerung ließ nach, seine Zuversicht kam zurück [10].*

Цікаво відзначити також, що М. Спарк приділяє значно більшу увагу характеристиці жіночих персонажів у порівнянні з чоловічими, тоді як інші письменниці набагато частіше та ретельніше змальовують чоловічі персонажі. Зрозуміло, що це спостереження коректне тільки для проаналізованого матеріалу, але й такі преференції можуть вважатися цікавими та симптоматичними.

Вважаємо можливим стверджувати, що аналізуючи матеріали персонажних характеристик у творах М. Спарк ми спостерігаємо особливості сприйняття авторкою персонажів як продуктів творчої уяви, важливість якої у роботі митця підкреслював ще Ш. Бодлер. За його словами, уява поєднує в собі і аналіз, і синтез. Саме завдяки уяві ми збагнули духовну суть кольорів, контурів, предметів в цілому. Уява розкладає світ на складові елементи, і потім, збираючи та поєднуючи їх за законами, які виходять із самих глибин душі, відтворює новий світ, викликаючи відчуття нового [11, с 191-191].

У розрізі текстотворчої діяльності письменника (у нашому випадку М. Спарк) ми маємо можливість спостерігати результат вибору та творчого комбінування назв саме тих часточок уявної реальності (елементів характеристики персонажів), які є релевантними для даного автора.

Таким чином, можна говорити про певні важливі авторські стилеві риси, які, як бачимо, мають гендерні властивості. Адже, як зазначив І. Кант, відчуття реальності повинні бути певним способом поєднані, а спосіб поєднання

здійснюється самим суб'єктом (у нашому випадку – письменницею). Це поєднання є функцією продуктивної діяльності синтезу, тобто актом самодіяльності. Синтез є взагалі виключно дією здатності уявляти, без цієї функції ми б не мали ніякого знання [24, с. 173].

Розмірковуючи про важливість уяви та мисленнєвої функції митця – письменника, доцільно згадати думку про відбиття діяльності уяви в процесі створення тексту. Уявний світ, породжений текстотворною діяльністю людини, не є простою фікцією, міражем, сновидінням. Він реальний, по-перше, як невід'ємна сторона повністю сприйнятливої, матеріально вагомого та у вищій мірі загальнозначимого тексту. Зміст та матеріальна фактура тексту взаємно визначають одне одного, їх взаємозв'язок не випадковий, а зумовлений культурними факторами [14, с. 143], одним з яких, як було показано вище, є гендерні особливості письменника. Тобто гендерні особливості письменника також впливають на змалювання персонажів художніх текстів через призму гендерного аспекту.

2.2.2 Кінесика

Гендерний аспект дуже помітний у використанні жестів. У випадку розумового напруження чи подиву в різних географічних та культурних регіонів потирають рукою підборіддя чи трохи тягнуть мочки вух вниз, потирають чоло, щоки чи тильний бік шиї. Жінки, які знаходяться в цих самих інтелектуальних та психологічних станах, користуються зовсім іншими жєстами. Наприклад, вони, «трохи відкривши рот, прикладають вказівний палець до нижніх передніх зубів чи приставляють його до підборіддя».

Невідповідність чоловічих та жіночих рухів тіла та поз, на думку Вругт та Ада Кекстра особливо помітні в кутах нахилу корпусу тіла та в положенні тазу, що проявляється, головним чином, в ході та позах. Втім, варто помітити, що в роботі Вругт та Кекстра, як і в багатьох інших невербальних

дослідженнях, не враховуються можливі міжкультурні відмінності в невербальній гендерній поведінці людей [17].

Говорячи про жести, необхідно зауважити, що жінки-комуніканти в більшості роблять граціозні рухи руки від ліктя і загалом більш схильні до жестикуляції, ніж чоловіки. Дослідники зазначають специфіку гендерного аспекту сприйняття невербальних елементів комунікації. Вони зазначають, що саме жінки мають здібність до точного декодування інформації, яка передається через невербальні канали, на відміну від чоловіків [3].

У межах гендерних аспектів вивчення фактора адресата в актах спілкування особливий інтерес становить виявлення видів невербальних компонентів комунікації, які супроводжують мовні акти в різних комунікативних актах.

Були встановлені типи невербальних компонентів комунікації, що найчастіше супроводжують мовні акти в чотирьох типах комунікативних ситуацій з урахуванням фактора адресата:

- 1) комуніканти (мовець) – чоловік, комуніканти (адресат) – чоловік;
- 2) комуніканти (мовець) – жінка, комуніканти (адресат) – жінка;
- 3) комуніканти (мовець) – чоловік, комуніканти (адресат) – жінка;
- 4) комуніканти (мовець) – жінка, комуніканти (адресат) – чоловік.

Жінки, як правило, посміхаються частіше чоловіків, але їхню посмішку набагато важче інтерпретувати. Чоловічі посмішки зазвичай позначають позитивні почуття, а жіночі часто виявляються реакцією на вираження вдячності та дружелюбності.

Найбільш виражені відмінності за статтю в тих ситуаціях, в яких особливе значення мають соціальні та інтерактивні кінетичні зміни, такі як статус, роль, мотивація, психотип особистості, нормативні очікування, установки, преференції та ін. Статус жінки в суспільстві, існуючі стереотипні уявлення, що стосуються її невербальної поведінки, прагнення уникнути санкцій через девіантну жестову поведінку (через не «ту позу», «непристойні жести», «спокусливі погляди» та ін.), звідси нерідко помітна скутість та несвобода в

рухах, – всі ці фактори складним чином взаємодіють зі значеннями вказаних перемінних. «*Onkel ist wirklich sehr gespannt auf dich*», *versicherte sie ihm*. «*Er weiß noch nicht, wer du bist. Ich habe ihn damit geneckt, dass ich es ihm nicht verraten habe. Vielleicht ist er ja deswegen so gespannt auf dich, denn gespannt ist er jedenfalls*», – *sagte Grunya*» Так, невербальна поведінка жінки-«директора» в розмові з чоловіком, загалом кажучи, інша, ніж жінки-«підлеглої», а невербальна стратегія та тактика «прохачки», що будь-якою ціною прагне досягти поставленої цілі, наприклад, вмовити чоловіка-лікаря покласти в лікарню, посмішка вимучена та не щира. Поза, яку жінка займає в розмові з таким чоловіком, несе чітко виражений закритий характер, чи, говорячи мовою психологів, «спрямована всередину».

Відкрита поза сидячої жінки (жінка сидить, лікті далеко від тіла, ноги витягнуті, коліна розведені тощо) протиставлена закритій (жінка сидить, лікті близько до тіла або майже притиснуті до нього, руки схрещені, коліна притиснуті один до одного). В Європі та Північній Америці подібна відкрита поза оцінюється як нейтральна чи навіть позитивна. Вважається, що ця людина відкрита та доступна для спілкування; говорячи про її характеристики, використовують такі вирази, як відкритий характер, відкрита людина.

Виділяють чоловічі пози, жести рук і ходу. Наприклад, сидіти, розвалившись у кріслі; стояти, широко розставивши ноги; чухати потилицю, потирати руки; стукнути кулаком по столу; хрустіти пальцями:

...er besaß einen besonderen kühnen, maskulinen Gang...;

Er zog einen Sessel heran, streckte die Beine aus, zündete sich eine Zigarette an und überflog die Bücher...;

Und statt Kissen überhäufte sie den farblosen, schütter behaarten blonden Herrn mit den Eisenmuskeln, der da auf dem Fenstersitz lümmelte, mit Küssen.

Жіночий стиль поведінки теж знаходить своє відображення в особливих позах, ході та жестах. Наприклад, поправити волосся; злегка нахиливши голову; сидіти, зімкнувши коліна; ходити, похитуючи стегна. Чоловічий стиль

комунікації – активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний. Чоловіки надають перевагу змісту спільної діяльності, аніж індивідуальній симпатії до партнера. Їхнє спілкування відрізняється емоційною стриманістю. У процесі взаємодії найважливішою для чоловіків є інформація, тобто факти, цифри і результати. Під час спілкування жінки намагаються скоротити дистанцію між собою та партнером, орієнтуються на встановлення хороших стосунків, в той час як чоловіки – підтримують дистанцію та часто обирають роль «одинокого воїна», який повинен завоювати, оволодіти ситуацією. Для них характерні такі засоби невербальної комунікації: *die Knöchel knacken* (хрустити пальцями), *den Hals kratzen* (почухати шию), *die Hände (zu Fäusten) ballen* (стискати руки в кулаки), *mit breiten Beinen sitzen* (сидіти, широко розставивши ноги) [40, с. 771-772].

2.2.3 Тактильна поведінка

В європейській культурі привілеями проявляти ініціативу в актах залицяння наділений чоловік. Він першим бере жінку під руку чи за руку, обіймає за талію, кладе руку на плече, а коли відносини стають більш інтимними, перший цілує та переходить до більш інтимних дотиків. Мабуть, той факт, що чоловіки частіше, ніж жінки, виступають в ролі ініціатора дотиків, пояснюється їхньою великою від природою сексуальною активністю. В залицянні чоловік зазвичай послідовно вирішує дві задачі, а тому можна виділити дві великі стадії залицянь (кожна з яких в подальшому членується на більш менші фази) – привабити сексуальну увагу жінки та подолати її страх перед більш близьким контактом. Друга стадія залицянь в більшій мірі, ніж перша, є ризикованою (більш висока ймовірність провалу), оскільки, вона, тактильно насичена.

Кожна культура, мабуть, виробила свою знакову систему залицянь по відношенню до протилежної статі. Ще в 1978 році Дживенс виділив п'ять фаз невербальної поведінки в залицяннях незнайомих дорослих людей Заходу:

- звернення на себе уваги;
- привітання/знайомство;
- спілкування;
- сексуальне збудження та посилене бажання;
- намір [2].

Пізніше залицяння в ряді інших робіт було визначено як ритуал, який складається з невербальних та вербальних актів, що поділяються на декілька фаз, зокрема підхід, розмову, перше торкання, синхронізація рухів та жестів. Поведінка жінки, перш за все мімічна, діє при цьому як регулятор, що стимулює поведінку партнера та керує ним, – більш ніж в 70% випадків стимулом для початку залицянь була невербальна поведінка жінки по відношенню до чоловіка. Механізм зав'язування відносин з представниками протилежної статі називають фліртом, та його початок, як правило, невербальний. Це погляди, надуті губи, виправлення зачіски, посмішки, сміх, поглажування долонею якого-небудь предмету чи долонею об іншу долоню, кокетливі повороти голови, дотики наче випадково, потім прояв ніжності в розмові та поведінці, грайливе жартування: 1) *...wurde ihm die Tür von einer jungen Frau geöffnet, die ihm die Arme um den Hals warf, ihn küsste und ihn mit russischen Kosenamen im Diminutiv überschüttete...* 2) *Sie ließ ein perlendes Lachen hören und streichelte ihm über die Hand;* 3) *Und statt Küssen überhäufte sie den farblosen, schütter behaarten blonden Herrn mit den Eisenmuskeln, der da auf dem Fenstersitz lümmelte, mit Küssen.*

Існують невербальні знаки відштовхування один одного, тобто жести, що позначають неприйняття залицяння, зокрема в чоловіків. В США був проведений цікавий експеримент-спостереження, учасниками якого стали 200 жінок-добровольців у віці від 18 до 35 років. Біографічні дані через анонімність спостережень не відомі. Всі учасниці були англосаксами, тобто білими; в більшості це були студентки коледжу з містечка Midwestern. Вони сиділи в барах, де збиралися переважно самотні люди, та де під вечір було багатолюдно. За жінками спостерігали тільки в тому випадку, якщо її

оточували меншою мірою 25 людей, частіше їх було навіть набагато більше (40-50 та більше). Два досвідчених спостерігача, дивилися за поведінкою піддослідної приблизно півтори години, сідаючи за столиками якомога далі від об'єкту спостереження та роблячи прихований магнітофонний запис поведінки жінки. Невербальна відштовхуюча поведінка визначалася як рух всього корпусу чи частин тіла, які інтерпретувалися як повна байдужість жінки до чоловіка, до того ж вона завжди фіксувалася вже в перші 15-20 секунд. Якщо відсутність зацікавлення в чоловіків виражалася в їхньому уході, завершенні бесіди, спробі уникнути жіночих поглядів, то жінки той самий сенс виражали за допомогою позіхання чи хмурили брова, вдоволеною усмішкою, негативно похитували головою, приймали напружені пози. Інколи жінка починала уважно дивитися на чоловіка, щоб той відвів очі. Жести зводились до закриття тіла (схрещені на грудях руки, відвертання від чоловіка, поворот та спрямування тіла в бік інших). Якщо чоловік, після того як жінка від нього відвернулася, не зустрічався з нею поглядом, він міг залишатися за столом, поки вона не виконає на його адресу інші відштовхуючі невербальні знаки. Поведінка, коли жінка розглядає кінчики свого волосся та грає з ним, блукає очима по кімнаті чи відводить погляд на стелю, недружелюбно дивиться на чоловіка, ковиряє в зубах зубочисткою чи позіхає, оцінювалося людьми як холодна та непривітна поведінка.

Була зроблена спроба визначити дотики якого типу та значення реагують чоловіки та жінки (хоча стиль спілкування чітко не був зафіксований, але з результатів було зрозуміло, що мова йде про неформальне дружнє спілкування). Коли неодружених, не заміжніх студентів попросили відповісти на запитання, як вони ставляться до того, що представники протилежної використовують такі жести-дотики, як «поплескування», «погладжування», «притиснення до себе», «дотики-чіпляння», що вони при цьому відчувають та що на їхню думку може означати використання цих жестів, відповіді дівчат та хлопців були абсолютно різними. Для дівчат вкрай важливим було місце дотику – в більшій мірі, ніж спосіб, – в той час як для хлопців спосіб торкання

був вагоміший, ніж місце. Далі студентки виділяють такі сенси, як «любов» та «дружба», коли місцем торкання були руки, голова, обличчя, плечі та верхня частина спини. Дівчата негативно відзначили дотики до грудей, гініталій та чітко відділили дотики, що означають любов та дружбу, від дотиків, що виражають сексуальне бажання. Для хлопців, однак, «приємне відчуття», «любов», «теплота відносин» та «сексуальний потяг» виражаються більш чи менш однаково, однаковими дотиками, тобто дівчата виявилися більш чуттєвими до відмінностей в тактильних формах вираження вказаних сенсів.

У матеріалі нашого дослідження в різностатевих комунікативних актах директиви супроводжуються, насамперед, тактильними невербальними компонентами комунікації: *«Komm, lass uns die Welt sehen». Er nimmt ihre Hand und geht durch eine Tür im hinteren Teil des Saloons[7]*. Для наведених прикладів комунікативних актів характерна різноманітність супроводжуючих невербальних компонентів комунікації, а також звернення до вербальної частини, яка є засобом додаткового впливу на адресата.

Найтипівішими в комунікаційних актах чоловік-чоловік, де вербальна частина представлена обіцяркою, є фонаційні, мімічні й тактильні невербальні компоненти комунікації: *Er ließ Farr seine Hand auf und abpumpen, murmelte ein «Ja, ich werde» als Antwort auf das Drängen des Bezirksstaatsanwalts*. У різностатевих комунікаційних актах найпоширенішими невербальними компонентами комунікації, які супроводжують обіцянки, є тактильні та фонаційні: *Der Junge richtete sich auf, seine Augen wanderten von einer Seite zur anderen. Er sagte: «Ich werde dich nicht vergessen und eines Tages mich und du wirst dich treffen, wenn niemand in der Nähe ist»*. У випадках з адресатом-жінкою часто вживані невербальні компоненти в експресивах – це тактильні: *Er küsste sie nicht, sondern sah ihr in die Augen. «Du siehst morgens sehr hübsch aus, meine Liebling»*.

Найбільш яскраве вираження гендерних відмінностей мають ті комунікативні ситуації, в яких особливе значення відіграють соціальні та інтерактивні кінетичі змінні, такі як статус, роль, мотивація, психотип

особистості, нормативне очікування, установки, переваги та ін. Положення жінки в суспільстві, різні стереотипні уявлення складним чином впливають на вираження невербальних компонентів, а саме: прагнення уникнути санкцій за девіантну жестову поведінку («непристойні жести», «зухвалі погляди» та ін.), а також часто помітна скутість і несвобода в рухах.

Чоловікам і жінкам притаманне маркування власного ставлення до партнера діалогу. Поза жінки характеризується фронтальною орієнтацією по відношенню до людини, яка симпатизує їй, та бічною орієнтацією до людини, яка викликає в неї відразу. За умови симпатії до чоловіка, як правило, жінка привітно посміхається, і навпаки, якщо присутня неприхильність, посмішка відсутня, або вона не щира чи крива: *Dragomiloff lächelte verschmitzt* [4]. Чоловіки в спілкуванні з чоловіками, які викликають байдужість або неприязнь, часто трохи відхиляють тулуб убік [51, с. 52].

Цікаві спостереження наводять дослідники щодо тактильних гендерних відмінностей, зокрема під час одностатевої та різностатевої комунікації. Так, Сергій Гарькавець відмічає, що «жінка у чотири рази скоріше доторкнеться до іншої жінки, ніж до чоловіка» [18, с 41]. З іншого боку, Н. Хенлі виявила, що тактильні контакти здебільшого ініційовані молодими чоловіками щодо молодих жінок, аніж самими жінками. Вона запропонувала розглядати цей факт як логічна послідовність наступного ланцюга: педагог – учень, слідчий – підозрюваний, господар – слуга. Якщо прояв буде ініційований підлеглими, або ж будуть спостерігатися аналогічні дії у відповідь, це сприймається, як щось неприпустиме чи образливе. В такому разі дотик чоловіка до жінки має не лише прояв симпатії, а й влади. Навпаки, коли ініціатором цього ж жесту виступає жінка, це найчастіше розглядається як вияв сексуального інтересу, оскільки в суспільстві історично сформована думка, що апріорі не наділяє жінку більш високим соціальним статусом, аніж чоловіка. Ці твердження були експериментально доведені Т. Голдбергом та М. Катцом на матеріалі рекламних зображень, що виявили зростаючий рейтинг домінантності осіб, які

торкаються інших та спадаючий рейтинг осіб, яких торкаються не залежно від статі, статусу чи віку [27, с. 158].

Висновки до розділу 2

1. Дослідження гендерних особливостей вербальної й невербальної комунікації сприяє визначенню універсальних ознак загальнолюдської взаємодії, а також виокремленню культурно маркованих, індивідуально специфічних характеристик мовлення. Збіг або змішування соціальних і комунікативних гендерних ролей уважають загрозою усталеним віковим суспільним установкам, чинниками руйнування жорсткої ієрархічної моделі або відхиленням від норми.

2. Директиви найчастіше супроводжуються фонаційними невербальними компонентами комунікації, якщо комуніканти – чоловіки і жінки, в той час як для жінок характерні і тактильні невербальні компоненти. І для чоловіків, і для жінок під час спілкування характерний мімічний супровід з фонаційними невербальними компонентами.

3. Обіцянки часто супроводжуються фонаційними невербальними компонентами, якщо комуніканти – чоловіки та жінки, але для чоловіків характерніші тактильні невербальні компоненти, а для жінок – фонаційні. У випадках і з чоловіками, і з жінками декларативи супроводжуються мімічними невербальними компонентами, але в чоловіків поширеніші фонаційні невербальні компоненти, а в жінок – мімічні. Для експресивів характерний супровід фонаційними невербальними компонентами комунікації у випадках і з чоловіками, і з жінками.

4. Вербальна та невербальна поведінка комунікантив-чоловіків найменшим чином змінюються залежно від статі адресата у випадку зі ствердженнями та обіцянками; невербальна поведінка змінюється істотно в ситуації з директивами, частково – коли вербальна частина представлена декларативами чи експресивами. Невербальна поведінка комунікантив-жінок

мінімально змінюється залежно від статі адресата у випадку зі ствердженнями, частково змінюється невербальна поведінка в інших ситуаціях мовного спілкування.

5. Вербальна та невербальна поведінка комунікантів-чоловіків і комунікантів-жінок змінюється найменше залежно від статі адресата у ствердженнях, бо цей тип мовленнєвого акту меншою мірою, ніж всі інші, спрямований на адресата. Таким чином, чим більший ступінь спрямованості на адресата має мовленнєвий акт, тим більші відмінності мають комунікативні ситуації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Гендерна лінгвістика та паралінгвістика, так само як інші напрями сучасного мовознавства, перебуває у стадії становлення, пошуку методології та методики дослідження. Цим багато в чому пояснюється відсутність у цій сфері загальноприйнятої термінології, усталених та апробованих підходів. Разом з тим очевидно, що вивчення мови та мови в лінгвогендерному аспекті дозволяє виявити нові та дуже важливі для розуміння мовні та парамовні особливості. Ці особливості, у свою чергу, не можуть бути адекватно зрозумілі без звернення до філософії, соціології та психології, до явищ суспільного життя (зокрема, до феміністського руху), у яких так чи інакше знайшли відображення уявлення про соціокультурні ролі чоловіків та жінок.

Гендерна маркірованість найбільше притаманна лексико-фразеологічному рівню мови, оскільки саме в словниковому складі, фразеології, прислів'ях та приказках проявляється мовний антропоцентризм. «Гендерна перспектива» при цьому дозволяє виявити позамовну складову у внутрішній формі цілого ряду слів та стійких словосполучень, що відноситься до численних гендерних стереотипів.

Безсумнівно, що те, що відбувається останнім часом, активний розвиток словникового складу мови, що виявляється у появі множини нових номінацій зі значенням особи, дозволить виявити нові закономірності, пов'язані, зокрема, із зміною гендерних стереотипів. Чималі перспективи відкриваються і в іншому напрямку гендерної паралінгвістики, у центрі уваги якого перебувають питання реалізації маскулінності та фемінності в художніх текстах – найбагатшому і, по суті, невичерпному джерелі, що зберегло найцінніші відомості про прояви гендера як «плаваючого» динамічного параметра, що постійно змінюється. Маскулінна і фемінна парамова, як свідчать тексти, має ряд конкретних ознак, сенс яких виявляє не тільки теоретичне, а й суто практичне значення.

Самостійного розгляду заслуговує всебічний аналіз представлених у художніх текстах гендерно маркованих паравербальних одиниць, що дозволяє виявити чоловічу і жіночу «складові» комунікативної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Andersen P.A. Nonverbal communication: forms and functions. 2nd ed. – Long Grove: Waveland Press, 2008. 428 p
2. Givens, D. B. The big and the small: toward a paleontology of gesture. Sign language studies, 51, № 3, 1986, 145 - 170.
3. Hall J.A. Nonverbal Sex Differences: Communication, Accuracy and Expressive Styles. Cambridge, 1984.
4. Key M. R. Paralanguage and kinesics. Metuchen, N. J: The Scarecrow Press, Inc., 1975
5. Kramarae C. Women and men speaking: frameworks for analysis. Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1981. 194 c
6. Ruth Ayaß “Kommunikation und Geschlecht” 2008, 243
7. Pearson J.C. Interrelationships between gender and communication. N. Y., 1997.
8. Tannen D. You just don't understand: women and men in conversation. New York: Ballantine, 1991. 352 p.
9. Баева Е. Д. Жест как важнейший аспект невербальной коммуникации [Текст] / Е. Д. Баева. – М.: Армавир, 2010. – 155 с
10. Бендас Т. В. Б46 Гендерная психология: Учебное пособие. — СПб.: Питер, 2006. — 431 с: ил. — (Серия «Учебное пособие»).
11. Бодлер Ш. Об искусстве. – М.: Искусство, 1986. – 422с.
12. Бороздина Г. В. Психология делового общения [Текст] / Г. В. Бороздина. – М.: Инфра, 2001. – 216 с.
13. Василик М. А. Пара- и экстралингвистические особенности невербальной коммуникации [Текст] / М. А. Василик. – М.: Эксмо, 2009. – 185 с.
14. Васильев С. Синтез смысла при создании и понимании текста. – К.: Наукова думка, 1988. – 317с.

15. Верещагин Е.М. О своеобразии отражения мимики и жестов вербальными средствами. Вопросы языкознания [Текст] / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Наука № 1, 1981. – С. 36 – 47
16. Вилсон Г. Язык жестов – путь к успеху [Текст] / Г. Вилсон, К. Макклафлин. – Санкт-Петербург: Питер, 2000. – 254 с.
17. Вругт, Аннеке и Ада Керкстра (1984). «Половые различия в невербальном общении». стр. 1-41.
18. Гарькавец С. А. Психология невербального общения: учебное пособие. Северодонецк: «Петит», 2015. 214 с.
19. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации [Текст] / И. Н. Горелов. – М., 1980. – 185 с.
20. Добрович А. Общение: наука и искусство [Текст] / А. Добрович. – М.: Знание, 1980. – 219 с.
21. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица [Текст] / П. Экман, У. Фризен. – М., 1975. – 272 с.
22. Земская Е.А., Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. Особенности мужской и женской речи // Язык: Системы и подсистемы. К 70-летию М. В. Панова. - М., 1990. – С. 224 – 242.
23. Зиндер Л. Р. Очерки общей теории письма [Текст] / Л. Р. Зиндер. – Л.: Наука, 1987. – 112 с
24. Кант И. Критика чистого разума.// Сочинения. Том 3 – М.,1964, с.67 – 799.
25. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистике и теории коммуникации. Москва, 2004. 252 с.
26. Колшанский Г.В. Паралингвистика. Москва: ЛЕНАНД, 2014. 100 с
27. Крейдлин Г. Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации: культурно-универсальные и культурно-специфичные особенности невербального коммуникативного поведения. Гендер : Язык. Культура.

- Коммуникация. Материалы III Международной конференции 27–28 ноября 2003 г. М. : МГЛУ, 2003. С. 67–68.
28. Крейдлин Т.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. Москва : Языки славянской культуры, 2005. 224 с.
29. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. Москва : Новое литературное обозрение, 2002. 592 с
30. Лабунская В. А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание [Текст] / В. А. Лабунская. – Ростов-на-Дону, 1999. – 608 с.
31. Лабунская В.А. Невербальное поведение. – Ростов - на - Дону: издательство Ростовского университета, 1986. – 135с.
32. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 685 с
33. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения. — М., 1986.
34. Маєрчик М. Гендерована біологія: наукові факти і політичні інтерпретації (Розділ 4). Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманової. Київ : Критика, 2013. С. 61–75.
35. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия справочник практического психолога. - Эксмо, 2006. - 928 с.
36. Маслоу А. Мотивация и личность [Текст] / А. Маслоу. – СанктПетербург: Евразия, 1999. – 101 с.
37. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ.- М., 1992.
38. Мощева С. В. Дискурс массмедиа: роль и место графики и графических средств паралингвистики (на материале рекламных текстов) [Текст] / С. В. Мощева//Перспективы науки и образования. – М., 2013. - Вып. 4. – С. 232 – 242.

39. Нэпп М. Невербальное общение. Мимика, жесты, движения, позы и их значение. Полное руководство по невербальному общению. СПб: Прайм-Еврознак, 2007. 512 с.
40. Новікова Р.Р., Паралінгвістичні особливості невербальної комунікації через призму гендерного аспекту. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженні молодих учених «Родзинка»* : матеріали XXIII Всеукр. наук. конф., 22-23 квітня 2021 р. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2021. С. 774.
41. Новікова Р.Р., Ганечко В.В. Лексика на позначення паралінгвістичних дій: гендерний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. – Вип. 41. Том 3. – 320 с.
42. Пиз А. Язык телодвижений [Текст]/А. Пиз. – М: Эксмо, 2002. – 23 с.
43. Потапова Р.К. Коннотативная паралингвистика.— М., 1997.— 67с
44. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. Москва : Рефл-бук., 2001. 656 с.
45. Реформатский А. А. Введение в языкознание [Текст] / А. А. Реформатский. - М., 1998. - 167 с.
46. Сопер П. Основа искусства речи [Текст] / П. Сопер. – М.: Прогресс, 1992. – С. 145 – 159.
47. Степаненко А. В. Лицо человека [Текст] / А.В. Степаненко. – М.: Знание, 1992. – 150 с.
48. Терпин В. П. Массовая коммуникация: исследование опыта Запада. Москва, 2000. 223 с
49. Фоменко О. С. Гендер і мова. Основи теорії гендеру : Навчальний посібник. Київ: «К.І.С.», 2004. – С. 456–475.
50. Фейгенберг Е. И., Асмолов А. Г. Некоторые аспекты невербальной коммуникации: за порогом рациональности // Психол. журн.- 1989.- № 6.

51. Щотка. О.П. Гендерна психологія: навч. посіб. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2019. 359 с.
52. Шевцова Е. Е. Технологии формирования интонационной стороны речи. Учеб. пособие для студентов педвузов / Е. Е. Шевцова, Л. В. Забродина. – М. : АСТ: Астрель, 2009. – 224 с
53. Юшман Н.В. Экстранормальная фонетика. АН СССР, ф. 77, ОП. 5, № 251, 1946. 165 с

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. J. London. Mord auf Bestellung. Penguin Verlag. 2019, 282
2. Muriel Spark. The Go-away Bird and Other Stories. Penguin Books Ltd; New Impression Edition, 192
3. Scholochow. M. Neuland unterm Pflug. Berlin, 1947, 311